Контрольный экземпляр

Массе а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

СЕРДАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадувл 1923 шера денз ★ ШОАТТА, 28 НОЯБРЬ, 1987 ШУ. ★ № 143 (7489). ★ Мах 3 кеп.

КПСС ЦК-аи СССР МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ

КПСС Центральни Комитетои СССР Министрий Советои чIоагIдир «Бахача наьха унахцIено лораелга дегIадоаладара а шийтталагIча пятилеткеи 2000 шерага кхаччалца йолча ханеи СССР унахцIено лораяра перестройка яра а Керттера лостамаш» къахьегама коллективашка, унахцIено лораяреи медицински Iилман учреждененшка, республикай, краяй, областий партийно-боахамий активашка, министерствайи ведомствайи коллегешка, центральни кепайоазон тIа, къахьегамхой письмошка дерригача халкъо дийцачул тIехьагIа тIатехараши даь хувцамаши теркал а деш.

Бахача наьха унахцIено лораелга дегIадоаладара а шийтталагIча пятилеткеи 2000 шерага кхаччалца йолча ханеи СССР унахцIено лораяра перестройка яра а Керттера лостамаш

Мохк социально-экономически дегIабоалабелга сихдара КПСС XXVII съездо белгалбаьккхача наькъагIа лаьрхIад йоккхий социальни программаш чакхъяха. Партеи правительстван эггара лоархIамегIа лерхI советски наьха унахцIено лораелгеи чIоагIъелгеи, цар вахари творчески хьинари дIаьхделга, медицински гIо делга кардинально тоаделга.

УнахцIено — хIара сага ираз а аьттув а, къахьегама овсарле, мехка экономически низ чIоагIбара, халкъа вахар тоадара хиланза дарг-доаца хьал да. Коммунистически партеи Советски пачхьалкхенои хIара гражданин унахцIена хилийтара тIехьа еш йола йоакхо жоп луш я гуманизман социальни нийсхойи принципашта, социалистически общество дIахо дегIаяра.

Халкъа шерача массашта эггара чIоагIа эшачеи хьамсарагIа долчеи дагалаттараштa жоп луш дола хувцамаш овлангара де дIадоладаьд Сийлахь-йоккха Октябрьски социалистически революце. Историе чухь эггара хьалха пачхьалкхено шийна дIатIайицар наьха унахцIено лораярах бола бехктокхам, гаранти елар доагIаш дола экономически, социальни медицински гIулакхаш законодательно, организационни материальни Iалашде.

СССР-е хьалй мах боацаш массанега дIакхоачийташи медицински гIо дара, профилактика яра, Iилмеи практикеи вIаши дувзара, унахцIено лораяра чакхйоахача мероприятешка общественносто айхха дакъа лацара йолча ленински принципий ларда тIа хьакхелла, ма ярра йола, дерригача халкъа юкъара унахцIено лораяра система. Вай общество дегIаахара ерригача этапашка цу системо тешаме Iалашдаьд наьха унахцIено лораелгеи мехка санитарни хьал дика хулийталгеи.

Советий Iаьдал даьннача 70 шера социализм хьалъяра планаш лоарзагIа ца йоалийташ кхоачашъяр, лазараштa профилактика яра тIехьа доккхий пачхьалкхен гIулакхаш чакхдахар, къахьегамеи бытеи хьалаш тоадар, унахцIено лораелгеи медицински Iилмеи дегIадоаладар бахьан долаш карагIдаьннад наьха унахцIено овлангара тоае. Кхозза кIезигденнад юкъера дIалаьрхIача нах бовлга, хIаьта цхьайттазза — бераш довлга, шозза лакхъеннай юкъера дIалаьрхIача наха бахаш йоаккха ха, дIадаьхад дукха дола кхераме инфекционни лазараш. Цахаддаш лохлуш латт производственни травмаш, профессиональни лазараш, къахьегамхошта юкъе инвалидаш хилара боарам.

Социализмана шеко йоацаш карагIдаьннарех лархIа деза общественни унахцIено социальни цхьан тайпара хиларга югаш йола йохаргйоаца тенденци. Физически дегIаахар тоаделга, нах бовлга кIезигделга, творчески вахар дIаьхагIа хулийталга. Советски Союза дерригача къамийн халкъийн, наьха тайп-тайпарча группай белгалара хIама да. Сийлахь-йоккха Октябрьски социалистически революци ялалехьа денна дIадала тарлуш хиннача дукхача халкъаша хIанз унахцIенон лакха хьокхамаш даьхад.

Социальни сфера йоккха отрасль а хинна дIаэттад советски унахцIено лораелга. Хьал а яь, дика кийчъяьй итташ эзараш поликлиникаш, больницаш, сиххеи тIехьа ца тетташи медицински гIо дара станцеш, берий учреждененш, бIаьш Iилматохкама институташи дешара заведенеши. Хьаьйй наьхали берали лорадара система, санитарно-эпидемиологически служба, саноторейи салоIача цIенойи шерра сеть. Отрасле болх беш ба 1,2 миллион лори 3,3 миллион юкъера медицински болхлои. Кадровни, материально-техническии низ дегIабаро таро лу наха юкъара лорий гIо де а.

Советски унахцIено лораеча яьха йоккхий лакхалехаш массане кхетаеш тIанийцай. Цун принципаш, юххьанца медико-санитарни гIо дара система унахцIено лораяра Дерригдунен организаце могаьый къаман службаш хьаяра хьокхам хиларах тарра.

Даьхача толамаша тешал ду наьха унахцIено лораяра проблемаш къоастаеча социалистически общества йоккхий совленаши таронаши хилара. Амма, объективни анализо хьагойташ ма хиллара, цу таронех боагIача бесса пайда ийбац. 70-чеи 80-гIа шераш долалуши унахцIено лораяра сфере гучаовла а дукхагIа хила а яьлар негативни тенденцеш. Мехка экономически дегIаахара темпаш лохъяларо, унахцIено лораяра дешай терко елга мелдаларо пачхьалкхен бюджетера унахцIено лораяра дIадохийташ дола дакъа кIезигдалийтар, цун материально-технически база кердаяккхара процессаш, керда молхаши дарба дара методаши караерзаелга лаьгIдалийтар. Отрасла балха керттера лостамаш, къаьстта службаш дегIаахара боарамаш къоастадеча цIенхаштта гIалаташ дувлийтара бахьанаш дар болх вIаштIехьбоаккхача планировани еча доаггIар хьадехилгеи тIахьожами лохбалийтар. Медицински учреждененей балха мах бара йола хIанзара порядок наха дикагIа дарба дара, профилактически молхащеи гIо дара тIаерзаяьяц. Даьржад къахеташ ца хилар, дог ца лазар, гIожал, профессиональни декхар бехктокхаме ца хетар, бюрократизм, кхааш ийделга санна дола хIамаш. Лакхехьарча медицински дешара заведенешка нах дIайибеча, дешар хьехаран балхен результатий мах хоадабеча, балха тIа лакхбеча дIаьржай нравственнии этически деформацеш. Къахьегамах мах бара хиннача системо балха дикал тоаяра, знанеши навыкаши караерзаяра, квалификаци лакхъяра стимулировани яцар.

Профилактически балха — СССР-ерча наьха унахцIено лораяра керттерча лостама — тIехьара теркам мелбалийтаб. Министерствашеи ведомствашеи, халкъа депутатий моттигерча Советаша доаггIача тайпара чакхдахац хиш, атмосферни фо, лаьтта бIех ца дайташ лорадара, производстве къахьегама кхераме доаца хьалаш хьакхоллара де дезараш. Мехка цхьайолча регионашка баха нах Iалашбац лерттIача молача хица, цхьайолча городашка унахцIенон зене йола веществаш оттаьлча нормативел массехказза дукхагIа я. Санитарно-эпидемиологически служба хIама деш яц, цо тесса леладу экологически проблемаш къестаяра гIулакх, цу хьакъехьа шийна еннача шеррача полномочех пайда ийбац. Предприятешка, учреждененшкеи организацешкеи санитарно-гигиенически нормаши бокъонаши нийса лелаяйтара лоаттабеча пачхьалкхен санитарни тIахьожама эффективность лоха я.

Дукхача шерашка йоаггIаш йола терко яьяц вахара унахцIена хьисап хьадара балха. Берригача наьха кхаь даькъах шиннел совгIадар юкъеозанза да физически культуран спортеи массазарча занятешта, 30 процентага кхаччалца барий совлен дозал да, 70 миллион гарггача саго гIаьле увз. Шерра даьржа да малараш мелилгеи алкоголизми, дукхагIа хулаш боагIа наркотикех беттaлураш. Социалистически моралаца йоагIаш йоацача цу явленешца цIенхашттареи машар боацаши къовсам баьржаб мехка. Цхьабакъда, массанахьа а боаггIача бессеи леррагIеи лелабац из.

Советски наьха дегIадаьхка хьашташ дизза кхоачашдеш бац медицински гIо дара боарами дикали. Практикана ледара юкъеххувл хьалхалатта опыт, лазараш гучадахареи царна дарба дареи керда, эффективнегIа йола методаш. Стационарнии внебольничнии учреждененей балха тIа Iалашъяьяц преемственность. Госпитализаци еча кIийле а йоацаш, ак оалаш, сихха гIо эшаш бола унахой ханнахьа дарбан учреждене дIа ца кхоачабеш, менгей фондахи дарбан-диагностически оборудованехи эффективни пайда ца ийбеш, больницашка йIаьххача хана обследовани еш моттигаш нийслу, цхьайолча поликлиникашка вIаштIехьдаьккхадац наха аьттув болча хана уж тIанийбелга.

Къаьстта си тIара воаккхаш да наьнен береи унахцIено лораяра тIехьа беча балха хьал. Оснащени во, кадраш ледара кийчъяь хилар бахьан долаш хIанзарча боарамга хьежжа профилактика, диагностика, дарба делга Iалашдац родильни цIеношка, берий поликлиникашкеи стационарашкеи, кхалнаьха консультацешка. Бер хьаде гIо деча учреждененшка, ханал хьалха даьча берашта Iунал дара, хьадаьча берашта дарба дара йолча отделенешкеи палаташкеи санитарно-гигиенически дIадехараш гIожа телхаду.

ЦIенхаштта чIоагIъе езаш я отрасла материально-технически база. ЛаьрхIа йоацача кхьметтел аварийни помещенешка, капитальни ремонт е реконструкци е езаш, центральни отоплени, водопровод, канализаци, дIайха хий доацаш я дуккхайола больницаш, родильни цIеноши, поликлиникаши амбулатореши аптекаши. Цунца, цхьана унахцIено лораяра эша объекташ хьалъяра хьежаеча средствех хIара шер-шера яхар санна пайда ийбац. Дарбан-профилактически учреждененей хIанз йолаш йолча типовой проектегIа лаьрхIадац вай ханарча медицински технологех бизза пайда ийбелга.

Дизза кхоачашдац медицински техникаца, молхашца, човнаш ехкачеи дезинфекционни средствашцеи, унахошта гIулакх дара эшача хIамашца дарбан-профилактически учреждененйи наьхен хьашташ Iалашделга. Даймехка промышленносто арахеца дукхагIйола приборaши аппараташи шоай характеристикашка диллача вогIа я кхыча мехкашкарча дикагIйолча образецел.

БоаггIача тайпара пайда ийбац даймехка медицински Iилма боккхача низах. Социальни заказаши практика приоритетни лостамаши теркал а ца деш, чакхдоах Iилмани медицински тохкамаш. Планировани яра йолаш йолча системо Iалашдац болаш болча интеллектуальни материально-технически низах эффективно пайда ийбелга. Лоха ба фундаментальни прикладнойи балхий боарам: царех 5 процент дараш мара патент яла могаргдолаш дац. Даймехка разработкех кхоалагIа дакъа доазол арахьарчаргара хьанийца да. Ледара лел Iилмана карагIдаьнараш юкъедоаладелга. Ира латт къона Iилманхой кийчбара проблема.

СССР медицински Iилмай академе вIашагIа деттац Iилман низаш, доаггIача тайпара хьадехац тохкамаш дикеи лоархIам болаши хилийтара де дезараш. Эггара лакхагIа квалификаци йолча Iилман медицински кадраех ахаш чубоагIаш дола вузовски Iилма практикана чIоаггIа декхарийла долаш дус.

Цар а кхыдолча а кхоачамбоацараша наьха унахцIено лораяра негативни Iоткъам бу. Мехка вогIа хиннай демографически процессий динамика, бераши къахьегалургдола маIа нахи дукхагIа бов, йIаьххача хана дукхагIа ца хулаш лаьттай наха бахаш йоаккха ха, практически лохлуш бац дега-пхьаьнашта хулачеи онкологическии лазарий боарам. Цамогаш хулаш, травмаш хулаш, цамогаш долча берашка хьежаш болхлой, гIулакхера нах, колхозхой тIерабувларах доккха зе хул халкъа боахама. Цу бахьанех балха ара ца воалаш хIара денна 4 миллион саг вус, ханна болх бе йиш ца хиларах хIара шера луш дола пособеш 7 миллиард сомал совгIа да.

Халкъа унахцIено чIоагIъеченн лораечен эттача хьала раьза бац къахьегамхой, КПСС Центральни Комитети Советски правительствои цIенхаштта сагото еш я цу гIулакха. УнахцIено лораяра органийи учреждененйи балха тIарча кхоачамбоацараша нонагIо новкъарле ю парте социальни политика чакхъяккхара, социалистически хьисап дола вахар чIоагIдара, бIарчча хьайицача общество дегIаухилга сихдара.

УнахцIено лораелга овлангара эргадаьккха хувца, йолаш йолча потенциалах дикагIча тайпара пайда эцара, медицински гIо дара дикал наьха санна лакхъяра декхар хьалхашка оттаду КПСС ЦК-си СССР Министрий Советои. Отрасла ерригача звеньяй, хIара медицински болхлочун болх вай хано дIадехарашка хьежжа хургбола хьал хилийта деза. Молхащеи унахочоа Iунал дара эшача хIамащеи дувзаденна дола наьха хьашташ диззаи массе меттеи Iалащде доагIа.

Цу гIулакха лаьрхIа 1986—1990 шерашкеи 2000 шерага кхаччалцеи СССР экономическии социальнои дегIаккхувлара Керттерча лостамашка хьежжа, лазараштa профилактика елга чIоагIдара, берригача наха аргI-аргIагIа диспансеризаци яра, медицински кадрай профессиональни говзал эргаьккха тоаяра, дарбан-профилактическии аптечнии учреждененей балха дикали культуреи лакхъяра де дезарий система чакхйоаккхийла.

Союзни республикай компартей ЦК-ша, парте крайкомашеи обкомашеи, союзнии автономнии республикай Министрий Советаша, халкъа депутатий моттигерча Советаша, министерствай, ведомствайи предприятейи кулгалхоша, общественни организацеша унахцIено лораяра эшараштa, гонахьара Iалам лорадара дешаш къестадара, бахача наьха къахьегамеи бытеи хьалаш тоадара, унахцIено лораяра материально-технически база чIоагIъяра планаш юкъарчал доацаш кхоачашъелга Iалашдолда, граждаший унахцIенача хьисапера вахар хьадара, дукхагIа терко йойла отрасла кадраща комплектовани еча, уж дIачIоагIъеча а царна идейно-нравственни кхетам луча а хьинаре дакъа лоацалда.

Данза даргдоацар да могаш болча наьха унахцIено лораяран чIоагIъяран советски обществос дукхагIа теркам тIаухнийтилга.

Наьха унахцIено лораяра, эргалонаш яра, цу даькъе СССР-а карагIдаьннарех йола информацеш шеръяра, общественность дукхагIа юкъейоалаяра хьаллаца еза къахьегама коллективаша, общественни организацеша, творчески союзашеи цхьаццаболча гражданашеи шоай лоIамагIа телача взносий чотагIа хьаеш йола унахцIенони милосердеи Советски фонд хьярах йола къахьегамхой инициатива.

УнахцIено лораелга вай мехка дикагIболча кердача боарам тIа доаккхилга халкъа юкъара, пачхьалкхен гIулакх да. Хьалхашка оттадаь декхараш кхоачашдаро дIадех наьха унахцIено лораелгеи чIоагIъелгеи эргадаьккха тоадарга, берига медицински болхлой, партийни, советски профсоюзни органаш, комсомольски, кхыйола общественни организацеш творчески хьожилга.

I. Профилактика эффективность лакхъелга—советски унахцIено лораяра генеральни никъ

Советски унахцIено лораяр дегIаахара ерригача этапашка, профилактически лостам хинна а хиннай я а я цун керттера принцип, халкъа унахцIено лораяра идеологи. Профилактика шийй чулоацамга диллача наьха унахцIенон лакха боарам, цар кхоллама шераш дIаьха хилийтара, лазараш, царех хьахулаш дола моллагIа бахьанаш дIадахара, къахьегама, бытеи салаIареи хьалаш тоадара, гонахьара Iалам лорадара тIадерзадьча де дезарий комплекс я.

Уж кхоачашделга унахцIено лораяра органий декхар хинна ца Iеш, партийни комитетий, министерствайн ведомствайн, халкъа депутатий Советий, профсоюзий, комсомола, боахамий кулгалхой, предприятей, организацейи учреждененйи къахьегама коллективай балха лоархIамегIа дола дакъа а да.

Советски унахцIено лораеча толамаш дахара, шеко йоацаш, лоархIам болаш я профилактика. Цунца цхьана, СССР унахцIено лораяра Министерствос, ВЦСПС, министерствашеи ведомствашеи, халкъа депутатий моттигерча Советаша профилактически лостама таронех хIанз а кхоачам боллаш пайда ийбац. ДукхагIдолча даькъе профилактика декларативни характер йолаш хул, унахцIено меттаоттаяра шерра де дезараш чулоацаш хилац.

Общественни производства масштабаш йоккхий хулаш йоагIачеи цун интенсификаци яран хьалашка къаьстта лоархIам хьахул сага унахцIено лораяран чIоагIъяран пачхьалкхени регионални комплексни программай.

Iалам лорадара тIаерзаяь йоккхий мероприятеш массови профилактически балха дIадала йиш йоаца дакъа санна а лоархIаш, нах бахача моттигашта гонахьара Iалам бIеху, гIар-тата дола, предприятеш кхычахьа дIаяхьарца, хьинаре юкъедоаладе деза вIалла отходаш йоаца е кIезига отходаш йола, зене йола хIамаш аракхувсийтаргйоаца технологи. ЦIенъеш йола сооруженеш, санитарно-защитни зонаш вIаштIехьа ца йоахаш болх байта йиш яц промышленнии юртбоахамеи объекташка. Массе а моттигашка баха нах лерттIача мелача хица Iалашбе, хьем ца беш чакхдаха фо цIендара тIадерзадаь гIулакхаш. Сага унахцIенонни гонахьарча Iаламан зе деш йолча предприятешта цIенхаштта экономически санкцеш увттае еза.

Экологически нийса хилар лорадара тIаерзаяь мероприятеш чакхъяхара тIехьара исполкомий, халкъа депутатий Советий, министерствайн ведомствайн лоархIам айбе. СССР унахцIено лораяра Министерство декхарийла я гонахьара Iалам бIехдарца къовсам лоаттабара болх чIоагIбе, цох профилактически балха керттера лостам а лоархIаш.

Паччахьалкхен санитарни тIахьожама органаш декхарийла я лаьтта, сеца хиш латта моттигаш, фо санитарни лорадара законодательство цIенхаштта теркалдар духьа йолаш йолча правовой бокъонех тIера ца йоалаши эффективнегIеи пайда ийбе, предприятешка, учреждененшка, организацешка санитарно-гигиенически, эпидемена духьалара бокъонаши нормаши нийса кхоачаш а еш.

Союзни республикай компартей ЦК-ша, союзнии автономнии республикай Министрий Советаша, халкъа депутатий краевойи областнойи исполкомаша, СССР унахцIено лораяра Министерствос, ВЦСПС, министерствашеи ведомствашеи Iалашдолда лазаран травматизманеи профилактика яраи уж кIезигагIа хилийтаран тIадерзадаь комплексни доккхий де дезараш чакхдоахилга. 2000 шерага кхачалехьа хан болх булургбоацаш нах бусаш дола лазараш 15—20 процент кIезигдолда. Из иштта хилийтар духьа кхы а цIимхаргIа лоаттабе производственни травматизми профессиональни лазараши, кулгкарарча къахьегама даькъеи унахцIенон дика йоаца факторaш йола болхлой моттигаши кIезигъяра, физически халачеи зенерчеи доакъошкарча балхаш тIара кхалнах мукъабалийтара, хIаьта иштта кхерамзлеи техника, къахьегамхой салаIар тоадара тIаерзаяь йола «УнахцIено» яха отраслевойи территориальнии программаш кхоачашъяра тIехьара тIахьожам.

Халкъа тIахьожама органийн общественностен теркам тIаоза пу дешашта.

ЙоаггIаш йола регионаши халкъа боахама отраслаши социально-экономически дегIайоалаяра текущии перспективнии планашта юкъейоалае «УнахцIено» яхача программай керттера положенеш.

Мехка дерригача доазон тIа леларгйолча, СССР ерригa предприятеш, учреждененш, организацеш, гIулакхера нахи гражданаши теркалъе декхарийла бола санитарно-гигиенически нормаш лелаяра бокъонашттеи порядканеи цаI йолча паччахьалкхен актана кодифицировани елга динза даргдоацаш хIама лоархIалда.

СССР Госагропромо, СССР торговле Министерствос, Центросоюзо, паччахьалкхен санитарни надзора органаша кхачан продукташ кийчъеча ерригача эталашкара доагIар чIоагIагIа хьадеха деза, къаьстта тIахьожам лоаттабе беза минеральни удобренеш, юртбоахама ядохимикаташи кхыйола химически средстваши еттара, сага унахцIенон зене йола хIамаш кхачан юкъе ца ахийтар духьа.

Кхачан продукташ чакхъяхара, лоаттаяра, дIакхахьийтараи йохкараи тIехьара тIахьожам чIоагIбе. Технологе дIадехараш телхадеши санитарно-гигиенически нормативайгIа йоаггIача бесса йоацаши уж ара ма хецийтийла. Кхачан промышленностеи юрта боахамеи продукцегIа йола СССР паччахьалкхен стандарташ Iилман ларда тIарча гигиенически дIадехарашка кхоачае. Къаьстта теркам тIаахийта общественни кхачан предприятешка санитарно-гигиенически бокъонаш лораяра, лерттIа йоаца продукташ ярах хьахулаш дола лазараш ца хилийтар духьа.

Прокуратуран санитарни тIахьожам лоаттабечеи органаша хоадам боллаш дола гIулакхаш чакхдоахалда, санитарно-гигиенически, эпидемена духьалара бокъонаши нормаши телхаеш гучаьяннача фактех, оттаьча порядкагIа бехке бараш материальни, дисциплинарни, административни е уголовни бехктокхаме а увзаш, советски наьха вахари унахцIенон тешам боллаш лораяра хьинарегIа пайда ийболба правовни средстваех.

Кхачан продукташ кийчъяра массе а этапе надзори дIадехари чIоагIде, сага унахцIенонна зе дергдоацаш минеральни удобренеш, пестицидаши кхыйола химически средстваши юкъейоалаяра къаьстта чIоагIа тIахьожам а лоаттабеш.

Кхачан продукташ чакхъяхара, лоаттаеча лораяра, дIа-са яхьийтареи йохкареи процессашта лоаттабу тIахьожам чIоагIбе. Технологе дIадехараш телхадеш йолеи санитарно-гигиенически нормативаша ма яххара йоацеи кхачан продукташ ма яхийта. Iилма кIийлен тIара гигиенически дIадехарашка хьежжа кхачан промышленностеи юрта боахамеи продукцена СССР паччахьалкхен стандарташ оттае. Дика йоаца продукташ ярах дуккха нах цамогаш хургболаш общественни кхачан предприятешка санитарно-гигиенически правилаш лелаяра къаьстта теркам тIабахийта.

Ма боаггIара нийсбаь, дика кхача бахача наьха унахцIенонна лоархIаме хилар теркал а деш, кхачан продукташ дикагIа хилийтаран парех рационально пайда эцаран хадданза гIулакхаш де. Кхачан продукташ кхачанеи биологически пайдане хилар довзийта хьоккхамаш СССР паччахьалкхен стандарташта юкъедахийта хьажа. Хьайбай даьтта, шекар, дуаш дола тух кIезигагIа доалла биологически дикагIйола продукташ, хIаьта иштта генарий даьтта, диетически, витаминизированнии белковни продукташ дукхагIа арахеца. 1991 шу тIа кхоачаш зIамига бераш коачача паста хьисаперча шурий изделешца, берий консервашца, екъача адаптированни шурий смесашца Iалашде.

Цунца цхьана кхачан рациона дукхал а дикал а организма энергетически затраташкеи физически эшарашкеи хьежжа хургIолаш кхачан культура, лакхъяра санитарно-просветительни болх хьинарегIа бе.

Профилактически балха кIийлен тIа хила деза хIара сага а ерригача общества а вахара унахцIенон хьисап хьахулга. Дерригача халкъа беркат хиларах тарра, унахцIенонца сакхетамеи бехктокхамеи гIулакх долаш хилар берригача советски наьха вахара а лелара а норма хинна дIаотта деза. Из да зене оамалаш дIаяхар, наха юкъерча гIулакхашка эхьэздел долаш хилар, хан-ханнахьа физкультуреи спорти лелаяр, ерригa санитарни культуреи гигиенически знанеши лакхъяр, саг гармонически дегIакхувлар.

Цу лостама тIаберзабаь болх белга бера хана денз дIадолапе деза. Бера унахцIено лораечеи чIоагIъечеи дезала лоархIам а бехктокхам а лакхбанза баргбац, берашта гигиенически кхетам балареи царга хьажареи правилаш даьшта-ноаношта дикагIа Iомае. Школе даха ха йоацача берий учреждененй балха практика а берий дегI чIоагIдараи дегIадоаладараи вай ханара методаш шерра юкъейоалаяра гIулакхаш де.

СССР просвещене Министерство, СССР Лакхерчеи юкъерча специальнии образоване Министерство, СССР профессионально-технически образоване Паччахьалкхен комитет, СССР унахцIено лораяра Министерствеца, СССР ЦIеча ЖIаргеи ЦIеча Ахбеттеи обществай Союзаца хьатIакхувча тIехьенна гигиенически кхетам балара программа оттае, кагирхой вахара унахцIенон хьисап хьахилара эша хьалаш хьадолда. Школашка, профессионально-технически училищашка, пионерски лагерашка а бераш шоашца долча даьшта-ноаношта йолча санаторешка - профилакторешка а унахцIено лораяра гIулакхаш делга тIадожадолда. Низ беха долчеи каст-каста цамогаш хулачеи берашта санаторни хьисапе йола деша даха ха йоацача берий учреждененеш йохкийла.

1989 шера бахача наха физически кхетам балара цаI йола программа Iилман ларде нормаш оттайойла, физически кийчваларои тайп-тайпара йола социально-демографически группаш дукхагIа лелаш хиларои дIадехараш теркал а деш.

Дешара занятешта юкъе доагIаш а доацаш, кIира дешархойи студенташи 6—8 сахьата лелаш хургболаш шийтталагIча - кхойтталагIча пятилеткашка юкъерча дешара школашка, профтехучилищешка, лакхерчеи юкъерча специальнии дешара заведенешка физически кхетам балара кхы тIа дешара занятеш юкъейоалайойла. Предприятей, учреждененей, организацей спортивни секцей сеть шерйойла, нах баххача «физкультуреи унахцIенои» яха хозрасчетни объединенеш хьайойла. Спортивно-унахцIено тоаяра сооруженеех пайда эцара эффективность лакхйойла. Профсоюзийн къахьегача коллективайн чотагIа (уж барта а йолаш) унахцIено лораяра пентраш хьайойла, хозрасчетни кIийлен тIа а еш, дегI чIоагIдара, физически тренировкай, психологически коррекце, рефлексотерапе методехи унахцIено меттаоттаеш дарба дара кхыча методехи шерра пайда а эцаш.

Овлангара тоа а болба, хувца а хувцалба баха нах физически дегIаккхувлареи цар унахцIено лораечеи органий болх.

Профилактически балха эггара лоархIаме декхар да санитарно-гигиенически знанешта хьинаре пропаганда елга. Массови информаце средствашa унахцIено лораяра органашца цхьана бахача наха гигиенически кхетам балареи санитарни просвещенеи дешай хьакъехьа дукхагIа телевизионни а радио а передачеш, газетнии журнальнии публикацеш йойла, арайоаха материалаш кхетарг а тешарг а волаш хилийтара къаьстта теркам тIа а бохийташ. Профилактически унахцIено тоаяреи гIулакхаш дара хьакъехьарча балха опыт шерагIа ювцийла.

Инфекционни лазараш, хьалхарча аргIана ханна къахьегалургдоацача воаккхарех ахаш гаргга дола, хIаьта шера 3.5 миллиард сом гаргга экономически зе деш дола грипп, кхыдола сиха респираторни лазараш а долаш, дикка кIезигдергдолаш СССР унахцIено лораяра Министерствас, союзни республикай Министрий Советаша гIулакхаш долда. Из де лерхIаш профилактикаи дарба дареи эффективни средстваш хьае юкъаргигиенически дегI чIоагIдечеи процедурех шерра пайда а эцаш, къаьстта берашта юкъе кIингаш доахилга дикагIа вIаштIехьдаккха. Молаш дола хийи кхачан продукташи микробашца, вирусашца бIех ца ялийтара чотагIа ченна хула лазараши вирусни гепатити кIезигде.

ХIанзарчеи тIехьа тIа хургдолчеи ноахалий унахцIено лораяра йоакхо еш хиларо дIадех корта бохабеча маларцеи алкоголизмацеи, наркоманеца а гIаьле увзарца а хьалда къовсам лоаттабелга, цу гIулакха эффективни молхай средстваши дарба дара методаши хьаелга. Спиртеха даь маларaш мелилга, наркотически веществаш увзилга, мелилга, еттилга зене хиларех йола бахача наха юкъе ю пропаганда чIоагIъянза яргъяц, уж тешаргболаш а цар кхетадергдолаш а дувпа деза пох. 1988 шера гIаьле увзилга дIадаккхара паччахьалкхен программа оттайойла цу тIа медицински, правовой, организационни, кхетам балара шерра комплекс а оттаеш.

Профилактически балха хIанзарча стратеге лоархIаме моттиг дIалоац бахача берригача наха хIара шера диспансеризаци яро. Цо чулоацаргда, тайп-тайпара лазараш юххьанца гучадаьннача хIара сагага унахцIенонна новкъарле еча гонна юкъе нийсвеннача а вахара хьисап долча наха унахцIено лораяра мел эшар а деш, хIара шера медицински хьожалга чакхдахар. Шийй масштабашкеи социальни лоархIамгеи диллача из Iальмате йоккха программа кхоачашъярах хIара гражданина унахцIенон эггара тIехйолча формагIа вахаш цо йоаккхача ерригача ханах хьинаре, динамични зувш йоакхо елга паччахьалкхено шийна дIатIаэцарах советски наьха унахцIено лораелга дегIаухача дикагIйола керда этап хургья.

Диспансеризаце керттера де лерхIар да советски сага а бIарчча хьанийцача общества а унахцIенонга хьажара мах белгеи динамични тIахьожам лоаттабелгеи Iалашду цаI йола система хьаяр. Iилма-технически карагIдаьннарех когтIортилга а еш, диспансерни системо лазараш хьахилареи чIоагIдалареи бахьан хила тарлург мел долчоа «хьалхе а хIама тохилга» Iалашдергдола хьинаре позици лаца еза.

Диспансеризаци юкъейоалаелга шин этапагIа кхоачашдолда: 1991 шерага кхаччалца хронически унахошца цхьана массанахьа диспансерни земаш оттаболба бераштеи кхувш боагIараштеи, деша багIа кагирхой, берагIа бола кхалнах, тIема ветеранаш, промышленностеи юрта боахамеи цхьадолча доакъой болхлой, гIулакхера нах чу а лоацаш, хIаьта 1995 шу тIакхоачаш — мехка баха берригa нах.

СССР унахцIено лораяра Министерствас, союзни республикай Министрий Советаша, ВЦСПС-а, унахцIено лораяра органаша СССР ЦIеча ЖIаргеи ЦIеча Ахбеттеи обществай союзо бахача наха юкъе массанена йолча диспансеризацех де лерхIараши декхараши доашхаш болх эффективни болба, шеррача медицински общественносто цу юкъе дакъа а лоацаш.

СССР хIара гражданино шийй декхар лоархIалда диспансеризацех чакхвалрах, деш долча профилактически а унахцIено тоаяра а гIулакхашта юкъе дакъа лацарах.

(ДIахододар 2-ча оагIо тIа)

Бахача наьха унахцIено лораелга дегIадоаладара а шийтталагIча пятилеткеи 2000 шерага кхаччалца йолча ханеи СССР унахцIено лораяра перестройка яра а Керттера лостамаш

(ДIахододар. Доладур 1-ча оагIо тIа).

II. Бахача наха деча медицински новкъостала дикал лакхъяр— унахцIено лораяра керттера декхар

УнахцIено лораяра органийи учрежденейи керттера декхар да шоай ханнахьа, дизза а массанахьа а бахача наха дика медицински новкъостал дар. Из де лерхIаш болх вIаштIехьбаккхара прогрессивни формех, кердача технологех, профилактика, диагностика, дарба дара хIанзарча методехи средстваехи хьинаре пайда а эцаш, унахцIено лораяра органийи учрежденейи болх овлангара эрга а боаккхалба, цувна интенсификаци а йойла. Из деча хана унахцIено лораяр дегIадоаладара экстенсивни гIулакхагара даьнна балха дикача оценкага цун балхах бухсоццаш хьахинначунга хьежжа довлилга Iалашдолда.

УнахцIенеи цамогаш бараши массаза динамически зувча, профилактически, дарба дара - диагностически унахцIено чIоагIъяреи гIулакхий шерра комплекс чакхйоаккхилга Iалашдеча, амбулаторно - поликлинически учрежденей — унахцIено лораяра система керттерча звенон сеть сиха дегIайоалаелген материально-технически база дикка чIоагIъелген белгалде.

Кхийна баьннача нахаи бераштен юкъе госпитальни этапе йизза а ший ханнахьа а лазарий диагностика Iалашъяра, диагностически центрий сеть вIаштIехьяккха, цига хIанзара йоккха эффективни оборудовани медицински техникен — компьютерни томографаш, ультразвуковой радиоизотопни тохкам бара эша рентгеноконтрастнии кхыйолея методаш яра йола аппараташ оттайойла, эггара дикагIбола специалисташ а хулийташ.

КхойтталагIа пятилетка чакхъяллалца поликлинически консультативно - диагностически служба дIахо дегIайоалаяран эргаьккха тоаяран лакхерча медицински дешара заведеней, лорий говзал лакхъяра институтий, Iилма-тохкама учрежденей дукхача профильни больницай потенциалах шерагIа пайда эцалба.

ХIанзара медицински оборудовани молхай средстваши юкъе а йоалаеш, диагностика эффективни методех пайда а эцаш, поликлиникашкен цIагIен дарба ду нах дукхагIа хилийта. Диспансерий болх эргабаьккха тоабе, цар балха тIа амбулаторно-поликлинически учрежденеща преемственность Iалашъе. Поликлиникашка мах боацаш медикаментозни Iалашъяь хьинаре дарба дара а цIагIара стационараш вIаштIехьъяхара а практика дIахохьо диагностика хIанзара методаш юкъе а йоалаеш.

Бахача наьха унахцIено тоаяра хьакъехьара поликлиникай болх дикка хьинарегIа бе, унахой реабилитаци яра бола цар лоархIам лакхбе. 1990 шу тIакхоачаш ерригача поликлиникаща профилактикан меттаоттавара-дарба дареи отделенеш (кабинеташ) вIаштIехьа а йоахаш. Производственни отраслей, предприятей, организацей балха режим теркал а еш, къахьегамхошта уж балхах мукъа болча хана больнице доацаш новкъостал делга Iалашде.

Участкови лора — дарба дара-профилактически унахцIено тоаяреи гIулакхий комплекс кхоачашъеча, бахача наьха унахцIено миштай хьожаш хадданза зувча керттерча специалиста лоархIам а сий а лакхдолда. Цо пайдане болх бара хиланза дарг мел доаца хьалаш хилийта.

Территориальни лорий участкаш хьаеча хана бахача наьха предложенеш тергалйойла амбулаторно-поликлинически учрежденей кулгалхоша, «Дезала лора» принципагIа медицински гIулакх дарга довлалда довлашдовлаш.

Медицински гIулакхаш дара даькъера бахача наьха хьашташ кхоачашдара тароаш шеръе лерхIаш, шийтталагIчен кхойтталагIчен пятилеткашка хIара области, края, республика центрашка хозрасчетни поликлиникаш яхка, царца стоматологически физиотерапевтически, хIаьта иштта косметологически лечебницаши унахцIено тоаю комплексаши а йолаш.

Бахача наха стационарни новкъостал дара керттера лостам лаохIа хIанзарча дукхача профильни больницейи специализированни центрийн сеть дегIайоалаярах. Дарба дара - диагностически процесса интенсификаци янза яргъяц, ма могга дукхагIа йоккха классификаци йолча кадрех, чоалханеча медицински оборудованехи эффективни молхай средстваехи пайда а эцаш. Стационарни новкъостал делга вIаштIехьдоаккхача хьинаре юкъейоалае этапность, дегIайоалае анестезиологе, реанимаце а интенсивни терапе а отделеней (палатай) сеть. ДукхагIа хилийта меттаоттавара дарбана эша больницеши отделенеши, шерагIа йоаржае цамогаш бараш дийнахьа бахкара эшача стационарий, хадданза хьожаш хила безача наха эшача хозрасчетни пансионатий сеть.

ДегIабоалабе санаторно-курортни новкъостала реабилитационни лостам, ерригача регионашка хьае миакарда чIоагIа инфаркт, хьаьна инсульт хиннача, деган магистральни сосудаштеи операци яьча, тIехьагIа хала травмаши кхыдараши хулаш хиннача кхы тIа а дарба де дезача унахошта эша санатореши отделенеши. Санаторно-дарба дареи салаIареи эффективность лакхъе. Здравницай сеть дIахо шеръешше, дегIайоалае цIий лелара, кхача латара, са дахара, син пхаьний система органаш лазача унахошта йолча лаьрхIача санаторей сеть, эггара хьалха интенсивни экономически дегIаахара регионашка а йоалаеш, моттигера курорташ дегIайоалаяра наькъаца нах хадданза бахача моттига ма могга гаргаоза санаторни новкъостал.

Унахошка хьожилга тоаде медицински персонала къахьегам вIаштIехьбаккхареи доагIар далареи бригадни формаш юкъейоалаяра, гIулакх дара зонаш шеръяра, профессеш вIашагIтохара, зIамигача механизаце средстваш юкъейоалаяра наькъаца. Цу балха юкъеозалба мединститутий студенташи юкъерча медицински дешара заведеней дешархойи, ЦIеча ЖIарген ЦIеча Ахбеттен обществай активисташ. Унахошка хьожилга Iалашдеча иштта пайда эцалба СССР индивидуальни къахьегама балха Закона таронех. Помещенеш цIенъяреи хьажареи гIулакхаш деча, хIаьта кхыдола гIулакхаш деча коммунально-бытовой предприятеща договораш оттадара практика шерйойла. Ерригача дарба дара - профилактически учрежденешка цIенхаштта санаторно - гигиенически режим лоаттаелга Iалашдолда.

Ак ца оалаш экстренни новкъостал делга ханнахьа Iалашдара госпитале кхачалехьеи госпитале кхачареи этапаш теркал а еш, сихеи тIахьатетта йиш йоацеи медицински новкъостал дара система хьаелга чакхдоаккхалда. Из лаьрххIа йолча транспортацеи бувзама средстващеи Iалашдолда, хIанзарча техникаца, хиланза яргйоацача реактиващеи медикаментащеи Iалашйойла.

Республикански, краевой, областной центрашка цхьа миллионал дукхагIа нах бахача городашка хьайойла сихачеи тIехьатетта йиш йоацачеи новкъостала станцеш, кхийнараштеи бераштеи сиха медицински новкъостал дара санитарни авиаци, больницеш юкъейолха «Скорая медицинская помощь» яха объединенеш йоххийла.

Советски унахцIено лораелга дегIадоаладара приоритетни лостам ба нанали бераши лораделга ма могга эргадаьккха тоадар. Овлангара эргабаккханза барг бац кхалнахаи бераштеи, бераш деча цIеноштеи берий стационараштеи йолча амбулаторно-поликлинически учрежденей болх, вахара унахцIенача хьисапа пропаганда елга. Лазарий профилактика Iалашъяран хьатIакхувча тIехьеи унахцIено лораяра боарам лакхбараи цаIаш йола кхалнахаи бераштеи медицински новкъостал дара система акушерски, терапевтически, педиатрически службашта интеграци яра а регионални межведомственни программаш кийчъяра а ларда тIа эргаьккха тоае.

Ханал хьалха бер делга соцадара, даь бераш цамогаш хулгеи довлгеи кIезигдара союзни республикай столицашка, краевой, областной центрашкеи городашкеи дукхапрофильни больницашка дега, пехкашта, жамарашта, эндокринни системана лазар долча берех болча кхалнаха йола лаьрхIа отделенеш (палаташ) йоххийла. Берах хилара патологи йолча кхалнаха лаьрхIа долча бераш деча цIенойи отделенейи сеть дIахо дегIайоалайойла.

Цамогаш долча берашка хьожаш госпиталашка болча ноаношта диагностика яраи лазарашта дарба дараи берий стационарех шерагIа пайда эцалба.

Кхалнаха аборташ яра консультацей болх эргабаккха, берагIа хулга соцадара хIанзара методаш шерра юкъе а йоалаеш. Союзни автономни республикай столицашка, краевойи областнойи центрашка Iодалехьа берашта хулача лазарий диагностика кабинеташ, «Брак и семья» яха консультацеш, цамогаш долча берашта лаьрхIа дарбан медико - генетически кабинеташи центраши йохкийла нанаси берои бераш деча цIеношка а берий больницешка а цхьана долаш хIа яккхара хьалаш дIахо а хьаде.

Кхалнахаи бераштеи дIаса лела тайп-тайпара экстренни новкъостал делга дегIадоаладе. Дукха профилаш йолча йоккхийча больницешка, бераш деча цIеношка, сихачеи тIехьатетта йиш йоацачеи медицински новкъостала станцешка керда даьча а хьалха даьча а берашта, зIамигача берашта, берах хилара патологи йолчеи, бер даьчул тIехьагIарчеи хана кхалнаха интенсивни терапи, реанимаци яра лаьрххIа йола бригадаш вIашагIъехка. Берашта лаьрхIа дийнахьара стационараш хьайойла.

1995 шу тIакхоачаш могашдоацача берашта тайп-тайпара санаторно-курортни дарбаш долда, санаторни пионерски лагерий сеть дукхагIа хулийтийла, берах болча болх беча кхалнаьхеи берийн унахцIено чIоагIъяра, промышленни а юртбоахамо а предприятей санаторех - профилакторех шерагIа пайда эцалба.

СССР унахцIено лораяра йолча Министерствос, СССР министерствашеи ведомствашеи, ВЦСПС-а медико-санитарни новкъостал делга эргадаьккха-тоаде.

Территориальни городской поликлиникашка дегIакхувла 1000-нел кIезигагIа воацача саго къахьегача промышленни предприятей болхлошта лаьрхIа цехови служба. 1987 — 1990 шерашка цехови дарбан участкаш йоккхагIа е, царех хIаране гIулакх дара 1600 саг чулоацаргволаш.

Юрта медицински новкъостал дара боарам лакхбе. Центральни районни больницеш юрта бахача наха квалифицированни медицински новкъостал дара керттера учрежденеш хилар теркал а деш, колхозий, совхозий, кхыча предприятей средстваех кооперировани ярах шерра пайда а эцаш, керда больницаш хьалъяра, болх беш йолчарна реконструкци яра чотагIа дикка чIоагIъе цар материально - технически база. Юрта бахача наха эшараш специализированни новкъосталца Iалашдара районашта юкъера специализированни больницаш, диспансераш; отделенеш дукхагIа хилийта.

Участкови больницаш кхы дIахо чIоагIъелга кхоачашде, царех центральни районни больницай отделеней меттел пайда ийбара, хIаьта иштта цхьабисачеи къаьначеи наха социальни новкъостал делга вIаштIехьдаккхара практика шеръе. Юрта профилактически мероприятеш чакхъяхара тIехьара фельдшерско-акушерски лоархIам лакхбе.

Медицински молхащеи новкъостал дара дIа-са лела тайпаш: лорий амбулатореш, клинико - диагностически лабораторeш, аптекаш, флюорографически, стоматологически, иштта кхыйола кабинеташ дегIакхувла. 1990 шерага кхачалехьа хIара районе кхоачамболлаш лорий кадраш а йолаш скори а тIехьатетта йиш йоацача а медицински новкъостала станцеш (отделенеш) вIаштIехьйоахилга чакхдаккха.

Консультативно - диагностически, методически, дарбан центрай санна республиканскии краевойи иштта областной больницай лоархIам лакхбе, шеррагIа пайда эца йоккхача специализированни, дукха профильни больницех, хIаьта иштта юрта бахача наха лакха квалифицированни медицински новкъостал дара йолча городашкарча диагностически центрех. Къахьегам лорабелгеи кхерамзлеи техникеи тоаяра, унахцIено тоаяра гIулакхаш дара, медицински новкъосталеи лорий экспертизеи дикагIа хилийтара кIийлеи тIа болх беча наьха къахьегалулга ханна а йIаьхача хана а дIадоаккхаш цамогаш хилар хадданза лохде гIорта.

Медицински новкъостала дикал дIахо лакхъяра, баха нах цамогаш хилари боври лохдара хиланза даргдоаца хьал да специализированни тайпаш дегIакхувлари чIоагIдари. Из дара Ерригсоюзни, республикански, областашта юкъера (регионални) центраш хьае еза, шоай микрохирурге, электрокардиостимуляце, дегIа голашта протезированни яра, органаштеи дулхан пересадка яра, дега-пхаьний хирурге, жамарашта долча лазарашта, иштта кхыдолча специализированни новкъостал эшача лазарашта дарба дара йола отделенеш а филиалаш а йолаш.

Ерригача республикански, краевой, областной центрашка кардиологически диспансераш хьаелга шийтталагIча пятилетке чакхдаккха, поликлиникашка кардиологически кабинеташ, стационарашка отделенеш, дукхагIа хилийта.

Онкологически цамогаш болча наха эффективно дарба делга Iалашде, диагностика хIанзарча методех пайда ийбеш хьалхе гучадаьхача къаьстта кхераме долча лазарашта къаьстта теркам тIа а ухийташ. Бахача наха онкологически новкъостал дара планировани еш регионашка дIа-хьа даржара белгалонаши прогнози теркалъе. Ерригача союзни республикашка онкологически центраш хьае, онкологически диспансераш, радиологически корпусаш хьалъелга шерде. Уж хIанзарча диагностически дарбанеи аппаратураца, радиоизотопни препаратаща, молхай средстваща Iалашъе, къаьстта кхерамеча бе-беча лазарех нах цамогаш хулилгеи бовлгеи лохде.

Хирургически новкъостала боарам лакхбе. ДегIа а кхувлаш, чIоагIъе кардиохирургически, сосудисти, ортопедически, травматологически, нейрохирургически, урологически, проктологически, ожогови, кхыйола специализированни отделенеш. Хирургически хала лазараши травмаши хиннача наха кхы а эффективнегIа дарба делга Iалашде, дикка шерагIа пайда ийбе микрохирурге, диализа методех, кхы а хьинарегIа юкъекхувла органаштеи дулхан пересадка елга, оперативни гIулакх дара керда способаш.

Бахача наха, эггара хьалха берашта а деш, стоматологически новкъостал делга овлангара тоаде, кхойтталагIча пятилетке из делга дизза Iалаш а деш. Стоматологически поликлиникий, отделеней, кабинетий сеть шеръе. Бага хулача лазарашта профилактика яр духьа массанахьа гигиенически Iилма юкъекхувлара болх вIаштIехьбаккха, водопроводни станцешка фтораторни установкашка цахаддаш болх байта. Фторированни поваренни тух хьаде, фтор йоалла а кхыйола цергаш профилактически цIенъю пасташ дукхагIа арахеца. Практика хьинаре юкъекхувла цергашта протезировани яра хIанзара методаш. Министерствашеи ведомствашеи бахача наьха эшараш кхоачашдара духьа цергашта дарба дараи протезировани яраи лаьрхIа хIанзара лакха дикал йола аппараташ, инструменташ, материалаш дукхагIа арахеца.

БIарга хулача лазарашта, къаьстта гаьна хIама ца гуш хилара, бIаргий травматизма еш, йола профилактика эргаьккха тоае, катаракт а глаукома а яха, сетчатка хула лазараш хьалххе гучадахареи царна дарба дареи керда методаш а организационни формаш а практике юкъекхувла. ДегIакхувла районашта юкъера офтальмологически отделенеш. БIаргашта лазар долча унахошта деш дола медицински новкъостал дIахо эргадаьккха тоадара хьинаре пайда ийбе керттерча Iилма-тохкамеи дарбанеи учрежденеша Iоаьча опытах. Практикана шеррагIа юкъекхувла микрохирургически оперативни гIулакх делгеи лазерни техникеи.

Хьалххе а диагностика яра лаьрхIа микроанализа хIанзара методаш караерзае. ХIара республике, крае, области аллергологически кабинеташ, иммунологически лабораторeш яхка.

ДукхагIа даьржа долча син-пхаьний системан психически лазарашта профилактика яра де дезараш кхоачашде. Хьаь чу цIий лелилга чIоагIа телхача унахошта дарба дара лаьрхIача отделеней болх тоа а бе, дIахо вIаштIехьа а баккха. Йоккхийча городашка керта хьаь пхьаьнашта, периферически син-пхаьний, система лазараш долча наха къахьегара а социальни а реабилитаци яр духьа дарба а деш, уж юхаметтаоттабеш йола центраш хьае. Психоневрологически диспансерий, больницай, юртарча цар отделеней, дарбан-къахьегама мастерскойш йолча цIеной - интернатий сеть шеръе. Промышленноста, юрта боахама предприятешка психика талхарца цамогаш хинначарна социально-къахьегама реабилитаци яра лаьрхIа эшача боараме специальни участкаш яхка. Йоккхача городашка «телефон тешар» яха — телефонаца социально - психологически новкъостал дара йола специализированни медицински службаш хьае.

Наркоманехи алкоголизмахи цамогаш бола нах хьалхе а хьагучабахара, царна эффективно дарба дара болх овлангара тоабелга Iалашде. 1990 шерага кхачалехьа кхоачамболлаш квалифицированни кадраш а йолаш наркологически диспансерий, кабинетий, хIаьта иштта промышленноста предприятешка, гIишлош еча, юртбоахама производстве отделеней сетеш хьаелга чакхдаккха. Хозрасчетни наркологически амбулатореши анонимни дарба дара кабинеташи хьае.

Пульмонологе, гастроэнтерологе, эндокринологе, гематологе, иштта кхыдола специализированни новкъостала тайпаш чIоагI а де, дегIа а кхувла.

Дарбана - диагностически службай болх дIахо дегIакхувлалга, эргабаьккха-тоабелга Iалашде, уж унахцIено лораяра учрежденешта эшарга хьежжа дукха а низ болаш а хилийта. ЦIий леладара служба дегIакхувлараи донорски болам хьаллацараи лаьрхIа хьалда дола гIулакхаш кхоачашде.

Ха яхача а къаьнача а, цу даькъе бера хана дениз инвалидаш болчарна а деш долча медицински гIулакха боарам хоалуш лакхбе. СССР ЦIеча ЖIарга, ЦIеча Ахбетта обществаша унахцIено лораяреи социальни Iалашони учрежденеща, общественни организацеща, къахьегама коллективаща вIаши гIулакхаш леладеча хана мелосерде службаш дегIакхувлара, тIемеи къахьегамеи инвалидашта, ветеранашта, хIаьта иштта, цхьаь бисача къоаношта болх бе ца могаш болча гражданашта социальни новкъостал дара, бытови гIулакх дара де дезараш кхоачашде.

III. Медицински кадраш кийчъяр, царна кхетам балар, цар къахьегам вIаштIехьбаккхар— хIанзарча хано дIадехарий боарамга

УнахцIено лораяра хьалхашка латта декхараш толаме кхоачашдар дикка дукхагIча даькъе медицински, фармацевтически болхлой компетентностах, цар профессионализмах, идейно-нравственни куц-сибатах, дикагIдолчоа, прогрессивни долчоа тIакхувш хиларах, бухсоццаш хьахулар дикагIа хилийтар духьа болх хувца гIертарах тийша да.

Лорех тийша да эггара дезагIа дар — советски наьха вахар, унахцIено. Гуманность, беркат, ше кхо ца вар, къахетаме хилар, унахочун хьашташта ше веррига хетаве хар, массаза знанеш эргаьха тоаяр — из личность хиларах тарра лор лархIарах доагIаш а доацаш, граждански профессиональни хьакъехьа хинна ваьнна саг хилар къоастадеш дола хIама да. Советски лор — эггара тIехйола коммунистически мировоззрени йолаш вар ва. Цун доагIаш да чIоагIа идейни бIубенна хилар, социалистически обществана ше декхарийла лоархIаш хилар, ший профессе социальни лоархIам кхетабеш хилар.

Вай мехка лорий къахьегама халкъо лакха мах бу, уж йоагIаш йола авторитети тешами болаш ба, хIаьта царех дикка дукхагIчар цIена а дизза а кхоачашду шоай граждански профессиональни декхар. ДIахо а медицински болхлой сий лакхде, цар дика а творчески а болх бара лаьрхIа хьалаш хьаде, цар къахьегам лоархIаргболаш бахача наьха дегашка уйла чуйоссае йоагIа.

УнахцIено лораеча перестройка яро, советски общества вахаре цун лоархIам лакхбаларо медицински фармацевтически кадрай, профилактически говзал лакхъяра, нравственни куц хьадара, болх вIаштIехьбаккхара даькъе керда декхараш оттаду.

Iилма - технически прогрессана карагIдаьннарий, лазараш ца хилийтара, царна диагностика яра, дарба дара кIийлеи тIа унахцIено лораяра специалисташ дика кийчбелга а цар говзал лакхъелга а Советски Союза лора биаьча дувна тешаме хургболаш уж хьалкхебар медицински образоване керттера декхар да.

Из дара лакхерча медицински дешара заведенешка профессиональни ориентировани яь кагирхой хьахаржара система эргаьккха тоае еза. Вузашка деша дIанийбе беза дукхагIча даькъе дарбан-профилактически учрежденешка болх баь стаж йола нах, хIаьта иштта лора професси езаш хилар хьагойта эскаре гIулакх даь баьннараш. Школашта юкъерча дешара-производственни комбинаташка медицински профилах дешархой Iомабелга шерде, цар къахьегамах дарбан-профилактически учрежденешка унахошта Iунал деча пайда ийбе. Цу дешархошта а, хIаьта иштта медицински, фармацевтически вузашка, Iилма-тохкама институташка дешара - гIонна йолча персонала а (лаборанташта, препараторашта, иштта кхычарна) дIайоаржае практически унахцIено лораеча къахьийга опыт а йолаш, цу вузашка деша болхачарна оттаяь дIаэцара условеш. Ерригача медицински, фармацевтически институташка подготовительни отделенеш вIаштIехьйоахилга шийтталагIча пятилетке чакхдаккха, унахцIено лораечара болхлой кийчбара лаьрххIа йола формаш шеръе, Iилман хьисапе кадраш эшарга хьежжа лакхерчеи юкъерчеи дешара заведенешка нах дIаийбе.

Лор кийчвара юкъара практика тIаерза а яь лораш кийчбара система хувца. Периодически юхахьажа квалификационни характеристикашка, дешара планашка, юкъара теоретически, медико - биологически клинически дисциплинаш хьехара чулоацамга, производственни практика вIаштIехьъяккхарга, практически унахцIено лораяра хьашташта дешар ма хулла дукхагIа гарга а озаш, студентий знанешта тIахьожам лоаттабара системага. Хургбола лораш профессионально кийчбара боарам лакхбе, кхы а хьалхагIа цаIаш йолча программех клинически дисциплинаш Iомае; студенташа шоай лоIаме беча балха пайдана хургйолаш тайп-тайпарча занятей соотношени хувца, цар практически навыкаш караерзаергйолаш, цу даькъе уж Iомаеча хIанзареи перспективни медицински техниках пайда а эцаш; цхьана йоагIа дешара курсаш вIашагIтохареи йоккхагIъяреи чотагIа предметность кIезигъе; медицински фармацевтически вузашка общественни Iилмаш хьехара профессиональни лостам чIоагIбе; 1988/89 дешара шера дениз шоллагIчен пхелагIчен курсашка дIачубахара паччахьалкхен экзаменаш студенташта аттестаци а еш юкъейоалае; юкъера медицински фармацевтически образовани йола нах лаьрхIача дешара планаща, программаща Iомабе.

Студентий знаней кIоаргал, дикал лакхъе. Студенчески коллективашка знанеш караерзаеча творчески хьинареи яхь лелаяреи хьал хьаде.

Цхьаккха бехктокхам боацаш дешача студентех уж лохерча курсашка болча хана хоадамболлаш дIакъаста деза.

Лораши провизораши кийчбара тIеххьара стади чакхйоаккхийла хIанзарча, эггара кердагIйолча техникаца Iалашъяьча унахцIено лораяра учрежденешка. Шоаш хержача специальностагIа йола знанеши навыкаши кIоаргагIа караерзаяра къона специалисташ тIа а берзабеш, субординатураи интернатураи эффективность лакхйойла.

Лакхерча медицински фармацевтически ерригача образованена, практически унахцIенони Iилманеи интеграци е гIо дергдола организационни хьалаш хьадолда. Йоккхий больницаш а йолаш йолча медицински Iилман институтийн ВУЗ-ийи объединенеш хьайойла, Iилман-тохкама учрежденей кIийлеи тIа хьайойла профильни кафедраш.

1988—89 дешара шера дениз кийч а яь, юкъейоалайойла специалисташ кийчбара, студентий практика, выпускникий интернатуреи лорашта специализации яра дешара - профилактически кхычеи учрежденешка пайда ийбара йола типови положенеш.

ЛоархIам лакх а беш, паччахьалкхен экзаменаш вIаштIехьйоахилга тоадолда, царна дIатIабитара хиланза даргдоацаш дола хьалаш а лоархIаш, хургбола лораш шоаш профессиональни болх бара кийча бий хьажара комплексни аттестаци елга юкъедоаладолда. Мехкарча ерригача вузашка выпускникаш теоретически практически кийчбара боараме дIадехар цаI хилда. Пачхьалкхен экзаменационни комиссена юкъехьолба практически унахцIенон викалаш. Цу комиссешта бокъо лойла, нагахь а санна паччахьалкхен экзаменаш дIа ца луш бусе, ВУЗ - ий, выпускникашта юкъерча медицински болхлой квалификаци ялараx дола дош къоастаде. Цхьаи шера болх баьчул тIехьагIа юха а паччахьалкхен экзаменаш нагахьа дIалой мара лора диплом дIаэца йиш хургйоаца гIулакх долда.

Бахача наха медицински гIулакх делга овлангара товдара бокха лоархIам болаш ба юкъереи лохереи медицински болхлой. Фельдшер, медицински сестра, фармацевт, санитарка — духьал лора хьалхара гIончаш хинна ца Iеш, уж ба унахцIено лораяро коггIортолга ю звено. Цар балхо дIадех цунгара лора яь назначенеш нийса кхоачашъелга, хIама зувш хулга, халача хьалашка маькара хулга, къахеташ, Iимерза, дикадар хилар ловш хулга.

Диагностикан дарба дареи хIанзара методаш чоалхане хиларо, хьалхарча плане увттаду дешаш да юкъера медицински фармацевтически образовани йола специалисташ дикагIа кийчбелга. Цунца дувзаденна училищай дешара планашкеи программашкеи цIаькха хьажа деза, производственни практика йоккхагIа хилийта еза, цар тха хIанзарча оборудованеца, техникаца, зIамигача механизаце средстваща болх бара приемаши методаши Iома а ергйолаш. Юкъереи лакхереи медицински фармацевтически образовани йола специалисташ кийчбара даькъе хIанзалца хьахинна диспропорци дIайоаккхийла.

Къонача специалистий знаней боарам хьалхарча даькъе тийша ба профессорско - преподавательски состава квалификацех. ЛоархIамегIа дола декхар да педагогически кадраш хьахаржара, царех пайда ийбара, цар къахьегам вIаштIехьбаккхара болх эргабаьккха тоабара, цар профессиональни боарам лакхбара керттерча Iилман центрашкеи клиникашкеи стажировка елга юкъедоаладолда. Студенташеи дешархошеи дешача шерагIа юкъеувзалба унахцIено лораяра дикагIбола Iилманхой, специалисташ, организатораш.

Iилман - педагогически кадраш кийчъелга дIахо а тоадара йола мероприятеш чакхйоахийла, хадданза эрга а боахаш, тоаболба идейно-кхетамеи методологически болх, профессиональнии нравственнии даькъе уж дикагIа хилийтара чIоагIа терко а еш. 1988—1990 шерашка аттестаци йойла медицински фармацевтически институташта, из еча хана категори хувцара, цхьайолча факультеташка хьайийбераш кIезигагIа хилийтара, цхьайола ВУЗ-аш дIакъовлара дош къоастадолда.

Студенташтеи дешархоштеи лаьрхIа керда учебникаш хьадара конкурсаш елга практикана юкъедоаладолда, хьашташ дизза кхоачашдергдолаш цар тираж дукхагIа хулитийла. Хадданза арахецаш дола справочни энциклопедически литература кхоачамболлаш хулийталга Iалашдолда. 1988—1991 шерашка амбулаторно - поликлинически звенони юкъерча медицински персоналаи лорашта лаьрхIа арахецийла лаьрххIа энциклопеди. 1993—2000 шерашка йоккха медицински энциклопеди кердача изданех арахецилга чакхдоаккхалда.

Медицинскии фармацевтически кадрашта переподготовка яреи цар квалификаци лакхъяреи система эргайоаккхийла. Де доагтIаш дар долда лорашта, провизорашта шоай говзал кIоаргагIа йовзийтара институташи факультеташи дIахо дегIакхувлара. УнахцIено лораяра органийи учрежденейи толашагIйола дешара методаш, балха хьалха латта опыт, керда Iилман разработкаш юкъейоалаяра профессорско - преподавательски состава теркам тIаберзаболба. Квалификаци лакхъяра дIахьежабеш бола специалисташ, хьалхарча аргIан унахцIено лораяра юхьанцарча звенон, берийи бераш деча гIо деча учрежденейи белхлой, специалистий контингент дукхагIа хулитийла.

Профессиональни компетентность лакхъярца хьахиннaчунга хьежжа дукхагIа алапи телаш, хадданза шоай знанеш кIоаргъяраи, кердаяхараи медицински болхлой тIакхувш хулга совдоаккхалда. Цу гIулакха лаьрхIа хан - ханнахьа аттестаци елгах шерагIа пайда ийболба, цига ларде лаца деза цар профессиональни кийчонна луш йола оценка, цар балхах хьахиннар, къахьегамеи исполнительскии дисциплина дика хилар, морально - этически гIулакхаши идейно - политически сакхетам болаши хилар. Къахьегама коллективашкара кандидаташ шерра бувца а бувцаш, царна квалификаци ялара йола конкурсни система юкъейоалайойла. Аттестаци елга дика чакхдаккхара тIехьара унахцIено лораеча органийи учрежденейи, кулгалхойи керттерча специалистийи бехктокхам чIоагIболба, из еча хана формализм дIайоаккхийла, аттестационни комиссей балха шерра гласность хулийталга Iалашдолда.

СССР унахцIено лораяра Министерства, СССР юстице Министерства ВЦСПС-аца цхьана кийчйойла медицински фармацевтически болхлой дисциплинарни устав. ЦIенхаштта къовсам лоаттаболба бехктокхам ца хетарца, шоай служебни положенех шоашта пайда ийбе гIертарца, медицински фармацевтически болхлочун лакха латта сий дожаде гIерташ леладеча кхыча негативни гIулакхаща. Лора а провизора а диплом цу тайпарча нахагара дIадаккха йиш хургйолаш юридически дешаш къоастадолда.

Мехка къаьст - къаьста регионаш кадраш Iалашъярца хьахинна диспропорцеш дIайоахийла, унахцIено лораяра эггара лоархIамегIа йолча участкашка: берийи бераш дара гIо дечеи учрежденешка, поликлиникашка, сихеи дииза даргдоацаши медицински новкъостал деча станцешкеи отделенешкеи, юртий районашкарча больницашкеи амбулаторешкеи хьежайойла уж. Болхлой дIачIоагIбара царна эша производственни вахареи хьалаш Iалашде деза, законодательствагIа оттаяь совленаши льготаши йизза хилийта еза.

Къахьегаман социальни дешашта йолча СССР паччахьалкхен комитето оттаьча порядкагIа къоастадолда унахцIено лораяра учрежденей медицински аптечни болхлошта 12 балха денга кхаччалца кхы тIа а отпуск йIаьхъяра дола дош.

Объединеней, предприятей, организацей къахьегама коллективашта де могадолда юкъарчал доацаш цу къахьегама коллективашта гIулакх деча лорашта, провизорашта, юкъерча медицински фармацевтически болхлошта чубаха цIенош лулга, общежитешка, деша даха ха йоацача берий учрежденешка, пионерски лагерашка, санаторешка, профилакторешка болхлоштеи гIулакхерча нахаи нийсса моттигаш лулга. Балха тIа дика толамаш дахарах, Iилманеи техниканеи карагIдийннараш практикана хьинаре юкъедоаладарах моральни материальни стимулировани яра формех шерра пайда ийболба.

УнахцIено лораяра ерригача звеньяй кулгалхоша кадраш кийчъелга дIахо эргадаьккха тоадара болх болба. Хадданза лакхйойла цар балха квалификаци, унахцIено лораяра управленеи экономикаи лардаш коллективашка кIоаргга караерзаелга чIоагIа хьадехаргдола хьал хьаде, профессиональни декхар кхоачашдара дика хьалаш хилийта, инициатива, хьехамчал, социалистически яхь дегIакхувла хьажа деза. Болх беш йолча кулгалхой кадрай резерв кийчъелга Iалашдолда.

УнахцIено лораяра кадрашта юкъе беча идейно-кхетама балха боарам айбара, хьалхалаттача опыта пропаганда яра практике профилактика, диагностика, дарбан керда методаш юкъейоалаяра «Медицинская газета» арадувлар боарам дукхагIа хулийталба.

УнахцIено лораяра болхлой къахьегама, быта, салаIара хьалаш тоадолда. Царна лаьрхIа вIаштIехьйоахийла санитарно-бытовой помещенеш, столовеш, буфеташ, гIулакх ду пункташ, салаIара дола цIенош, психофизиологически даькъе са айдеш йола кабинеташ. Санаторно-курортни дарба дараи салаIараи йола путевкаш дукхагIа хулийтийла. ДегIакхувлийла жилищно-гIишлон кооперативай, общежитей, санаторей-профилакторей, салаIара базай, спортивно-унахцIенон комплексай, клубий, культура цIеной, пионерски лагерий сеть.

Экономически социальни дегIаахара планашка хьожача хана цу гIулакхашта лаьрхIа капитальни вложеней лимиташ хьежайойла союзни автономни республикай Министрий Советаша, халкъа депутатий Советаша, краевойи областнойи исполкомаша.

ХIара къахьегама коллективе творчески къахьегара, советски наьха могашле лораяра гIулакхаш тоадара керда наькъаш дахкара, термоядерни тIема кхерама духьала массе мехкашкара лораш вIашагIтоха хилийта декхарийла ба унахцIено лораяра болхлой.

Бахача наьха унахцIено лораелга дегIадоаладара а шийтталагIча пятилеткеи 2000 шерага кхаччалца йолча ханеи СССР унахцIено лораяра перестройка яра а Керттера лостамаш:

(Инстедоалар. Долалур 1-чен 2-чен оагIош тIа).

IV. ХьинарегIа дегIадоаладе медицински Iилма, цунна карагIдаьннарех шерагIа пайда эца унахцIено лораяра практике

Халкъа могашле чIоагIъеча, медицински новкъостал дечара лаьрххIа керда средстваши методаши хьаяра, советски наьха вахара унахцIена хьисап чIоагIдара керттера лоархIам болаш да медицински Iилма. Дунен тIа чIоагIа ший сий даьккхад цо. ХIаьта а цун таронех бизза пайда эцац лоархIаме дола дешаш къоастадара, наьха унахцIено лораяра а чIоагIъяра а, низ ца бохаш цар йоаккхаш йола хьинаре ха йIаьхъяра. УнахцIено лораяра кардинальни проблемаш къоастаярца дувзаденна доккхий комплексни тохкамаш кIезига ду. Дукхха Iилма - тохкамий балхаш лохача боараме ду. Иммунологе, генетике, биотехнологе, трансплантологе, гемотологе, фармакологе, фундаментальни тохкамаш дар тIехьадусаш да. ЧIоагIа эсала лел хIанзарча Iилма карагIдаьннараш медицински практикана юкъедоаладелга, из дувзадена да Iилма балхашта планировани а финансировани а еча формализм хиларца, тохкамаш дара социальни заказ ца хиларца, Iилма разработкай тIеххьара хьахулачун дикал тоаелга цIенхаштта хьа ца дехарца.

Дунен медицинана карагIдаьннараша, мехка халкъа боахама сихха дегIаухача доакъой опыто хьахьокх профилактика керда методаши средстваши, диагностикея дарба делгеи унахцIено лораяра практикана ший ханнахьа а шерра а юкъедоаладе йиш йоацилга лакха говзал йола кадраш а йолаш, кердадар юкъедоаладара процессана материальни стимулировани а еш, лаьрххIа специализированни подразделенеш хьа ца йинча.

Хано дIадех медицински Iилмана, Iилма балхашта планировани еча а уж вIаштIехьдоахача а овлангара денз перестройка елга, болх вIаштIехьбаккха беза, хоадам боллаш де лаьрхIачоа тIаерзаяь, уж процессаш чакхйоахаргйолаш. УнахцIено лораяра социальни заказашка хьежжа хила беза беш бола тохкама болх. Iилманхой низаш вIашагIтоха деза медико - биологически, клинически, эпидемиологически, социально - гигиенически тохкамаш дара керттерча фундаментальни лостамашка, цох хьахиннача кхоачаве веза практически унахцIено лораяра проблемаш радикальни, къестаярга, цу даькъе эггара хьалха лазарашта профилактика, хьалххагIе диагностика а дарба а дар духьа лазараш хьахилара бахьанаш гуча а доахаш. Iилма хьалхарча аргIан къестаде деза дешаш да медико-социальни проблемаш йовзилга, хувцалуча производства а гонахьарча среда а хьалашка, миграционни процессашка, демографически хувцамаш к а хьежжа наьха унахцIенон хьал а динамика а миштай хьожаш анализ елга, цамогаш хург хилара боарама прогноз елга. Къаьстта теркам тIабахийта беза наьна а бера а могашал лораяра, дега - пхьанашцара, онкологически, нервно-психически, эндокринни, инфекционни, гематологически, аллергически, стоматологически лазараш ца хилийтара.

Низаш вIашагIтоха деза генни инженере, биотехнологе Iилман тохкамаш дара, гонахьарча средана тIахьожам лоаттабара хIанзара молхай средстваши, прибораши автоматизированни системаши, дистанционнни автоматизированнии методаш хьаяра. Iилман учрежденей болх вIаштIехьбаккхаран царна управлени яран, Iилма-технически прогрессана карагIдаьнначох пайда эцара хIанзара информационно-лехама системаш хьаяра керда принципаш кийчъелга сихде деза. ЛоархIамеча цу деррига лостамашка медицина даькъера специалистий низаш вIашагIтеха а ца Iеш, социологаш, экономисташ демографаш, математикаш, Iилман техникан кхыча доакъой викалаш юкъеоза беза.

СССР медицински Iилмай Академи бокъонца йола штаб а хинна дIаотта еза мехка дерригача медицински Iилмана кулгалдеча а планировани еча а, цун болх айхха бувзабенна хила беса СССР Iилмай Академеца а халкъа боахама кхыча доакъой Iилман-тохкама институтацца а. СССР медицински Iилмай Академе керттерча декхарех цаI лархIа деза хIара Iилман коллектива а сотрудника а болх белггала тоабелга, Iилман разработкай теоретически а практически а маьха хьалхара цар бехктокхам чIоагIбелга.

СССР унахцIено лораяра министерство а союзни республикай унахцIено лораяра министерстваш а декхарийла я Iилма социальни заказ делга Iалащде. Iилма потенциалах пайда эцара интенсификаци е, Iилма-тохкамий балхех а хьалхарча опытах а, хьалкъа медицина методехи средстваехи хьахиннараш, шерра маштабаш а йолащ, практика юкъедоададелга сихха вIаштIехьдаккха. Вузашка, лорий говзал лакхъеча, институташка деча Iилман - тохкамий балхий дикал а боарам а дикка шербе, отраслевойи вузовскии Iилманен практически унахцIено лораяран юкъера бувзамаш чIоагIдара де дезар де. Iилман медицински обществай лоархIам айбе.

СССР унахцIенон Министерствана бокъо еннай категорийность къоастае, ца эшараш дIайоахаш а профиль хувцаш а даькъе йолча алпе фондага а Iилман болхлошта оттаьча лимиташка а хьежжа, унахцIенон системе Iилма - тохкама керда учрежденеш хьае; лоархIамегIа дола тохкамаш дара хьамукъайоалача штатах, материальни а финансови а ресурсаех пайда а эцаш, 1987—1988 шерашка хьатоае даькъе йолча Iилма-тохкама учрежденей сеть, планагIа е лерхIача а яь яьннача а Iилман разработкай мах бара экспертиза лоархIам айбе, тоаде патентно - лицензионни гIулакх.

Iилман - тохкамий разработкаш сихагIа ергйолаш а уж практикана юкъейоалаергйолаш а Iилман болхлой хьашташ лакхде, тIеххьара хьахулар алсамдаккхара хоадам боллаш цар юкъекхуьача даькъага хьежжа баьча балхах мах а луш. Iилман учрежденей кулгалхошта бокъо лургья беча балха боарам шербаларга хьежжа инженерно - технически болхлошта, лаборанташта, гIулакх деча персонала алапи IотIатоха.

Iилман учрежденей балха интенсификаци яра чотагIа шерагIа юкъедоаладе деза чIоагIа практически лоархIам бола тохкамаш хозрасчетни кIийлен тIа кхы тIа дара договораш увттаделга.

Эшаш моттиг нийсъелча цу тайпара балхаш дара унахцIено практически лораеш бола специалисташ юкъеоза. Заказчика луш йола средстваш дIаахийта еза цу учрежденей материальни база чIоагIъяра, къахьегамцара безам кхы а совбаккхара, болх беча наьха социально-бытовой хьалаш тоадара.

Керттерча Iилман - тохкамий учрежденей кулгалхой бокъонаш шерьергья субординированни йолча учрежденештен кафедраштен кулгал дара, Iилма - тохкамий балхий планировани яра, Iилман кадраш кийчъяра а аттестаци яра а, финансови а материальни а ресурсех дикагIа пайда эцара а уж дIаекъара а даькъе. Нийса лоархIалдз Iилман централка а керттерча Iилма - тохкамий институташка а опытно-экспериментальни производствзш хьаелга.

СССР медицински Iилмай Академе, СССР Iилмай Академеца, СССР медицински микробиологически промышленноста министерствашца, кхыча министерствашен ведомствашен дакъа а лоацаш, вIашагIйохкийла отраслешта юкъера Iилман-технически комплексаш, химически биологически реагенташта, эффективни йола дарбан средствашта разработка ергъяраши уж промышленно арахецаргъяраши хьалхарча аргIан.

Актуальни йолча проблемашта комплексни разработкаш яра а тохкамех хьахиннар сихагIа практикана юкъедоаладара а шерагIа пайда эца Iилман центрех, Iилман-практически (производственни) объединенех, отраслешта юкъерча Iилман - технически комплексех (лабораторех), ханна йолча Iилман коллективех.

СССР Госснаба, Iилманен техниканен йолча СССР Пачхаьалкхен комитета, машинаш еча министерствашта тIадуллалда унахцIено лораю Iилман учрежденеш дунен тIа дикагIъяраш санна йолча даймехка хьалъьяча приборашцен аппаратащцен Iалашъелга.

Компьютерни технологе кIийлен тIа документальни а фактографически а база даннеш а йолаш, Iалашде медицински Iилма информаци яра цаI йола система дегIаухилга. Медицински библиотекай материально технически база чIоагIъе.

Советски медицински Iилмана, халкъа унахцIено лораеча карагIдаьннарашта, массови информаце средствашка пропаганда яра перестройка е, из хьинар долаши тIатеIIан хилийта.

СССР унахцIено лораяра министерствас, СССР. медицински Iилмай Академе дегIаххувлалда медицински Iилма, унахцIено лораяра даькъера дунеп халкъащта юкъера гIулакхаш, эггара хьалха социалистически мехкащца дараш а кхувлаш, Iилман информаци шерагIа дIа-са эца, боккхача маьхера разработкаш практикана сихагIа юкъехкувла. Дунен халкъашта юкъера Iилман а Iилман - практически а объединенеш вIашагIйохка.

V. УнахцIено лораяра — йоаггIаш йола материально-технически Iалашо

Советски наьха унахцIено лораяра даькъерча партен правительствай оттадаьча кердача декхараша дIадех унахцIено лораяра учрежденей материально - технически база дикка чIоагIъелга, хIанзарча технически средствашца уж кийчъелген молхай препаратащца Iалашъелген. Из болх социально-культурни сфера дегIайоалаяра тIаерзаяь КПСС XXVII съезда установкаш кхоачашъяра органически дакъа хинна дIаотта беза.

ХIанз бахача наха медицински молхащцен гIо деш я 23 эзар больница, 39 эзар амбулаторно - поликлинически учреждени, 30 эзар аптека.

Цунца цхьана кхоалагIа дакъа гаргга больничин менгеш дIанийсдаь да оттаяь санитарно - гигиенически нормаш телха а еш, цу гIулакха лаьрхIа йоацача моттигашка. Дукхха дарбан-профилактически учрежденеш во Iалашъяь я медицински оборудованеца, медикаменташца, инвентараца, унахошта гIулакх дара долча предметашца.

УнахцIено лораяра учрежденей материальни база овлангара тоаяра духьа уж хьалъярга шийтталагIчен-йийтталагIчен пятилеткашка дIаяхийта лаьрхIа капитальни вложенеш дикка дукхагIа хилийта. Больницаши поликлиникаши хьалъярга дIайохийта удельни капитальни вложенеш 2—2,5-зза лакхъе, хIанзарча медицински техникаца уж кийчъярга дIайохийтача средстваш дакъа 40 процентага а кхоачадеш. Хоадам боллаш хувца капитальни вложеней структура, эггара хьалхарча аргIагIа дарбан-профилактически учрежденешта реконструкци ярга, технически кердаяхарга, оттаьча санитарни нормашка уж кхоачаярга а хьожаеш. Финансироване ерригача источникий чотагIа болх бе йолаялийта 1,3—1,4 миллион менги латта больницаши цхьан сменагIа 2,9 — 3,2 миллион саг тIаэца поликлиникаши. УнахцIено лораяра объекташ хьалъе духхьал Iилма-технически прогрессана карагIдаьннараши цун перспективаши теркал еш а унахошта дарба дарап персонало эффективно болх баран оптимальни хьалаш Iалащдеш а хургйолаш кийчъьча кердача типовии индивидуальнии проектегIа.

Бераш ду цIенош, кхалнаьха консультацеш, берий больницаши поликлиникаши хьалъе лаьрхIачул сихагIа хьалъе, хьахьежаеш йолча капитальни вложенех 40 процентал кIезнгагIа йоацараш цу гIулакхага дIа а йохийташ. 1995 шу хьатIакхоачаш родовспомогательни берий дарбан-профилактически, хIаьта 2000-гIа шу хьатIакхоачаш стационарнии амбулаторно - поликлинически учрежденешца баха нах бизза Iалашбе.

Дарбан - профилактически учрежденеш хьалъяран технически кердайоахаш тоаяран шерагIа пайда эца промышленноста, транспорта, юрта боахама предприятейи организацейи, Ерригсоюзни коммунистически субботникий средстваех, хIаьта иштта унахцIенони милосерден Советски фонде хьачуухача къахьегама коллективайи гражданийн шоай лоIаме телача взносех а.

Республикански, краевой, областной дарбан - профилактически учрежденешка, эггара хьалха консультативно - диагностически центрашка, вIашагIйохка унахой а царга хьожаш бола гаргара нах а ханна бахара йола хозрасчетни ларда тIа болх беш хургйола пансионаташ.

Городерчен юртарчен къахьегаш болча наха юкъера унахцIено тоаяра болх дикка тоабар духьа предприятейи боахамийн къахьегама коллективашта могаде медико - санитарни доакъош санатореш - профилактореш вIашагIйохкилга, хIаьта иштта дегIайоалае унахцIенон комплексаш, болхлошта медико - социальни, профессиональни, къахьегама реабилитаци яра йола лаьрхIа цехаши участкаши.

Къахьегама коллективай дехарегIа предприятейи организацейи балансе дIаувттае хьалъяь медико - санитарни часташ, царна финансировани еи уж лелаеи бокъо ле.

Дикка тоаде юрта бахача наха медицински гIо делга. ДIахохьо аптекащцен медицински а фармацевтически а болхлошта лаьрхIача квартирашцен цхьана комплексагIа лорий амбулатореш хьалъяра практика. ШийтталагIча — йийтталагIча пятилеткашка хьалъе 14 эзар совгIа цу тайпара комплексаш.

Овлангара чIоагIъе диспансерий, санитарно - эпидемиологически станцейи унахцIено лораяра кхыча учрежденейи, хIаьта иштта Iилма - тохкама институтий, лакхерча а юкъерча а медицински дешара заведеней, лорий говзал лакхайоаккхача институтий материально-технически база.

Кердаяраш хьалъяра а халкъа депутатий моттигерча Советий исполкомаша кхы тIа помещенеш хьакъоастаяра а чотагIа кхойтталагIча пятилетке массе а моттигашка къоастаде хозрасчетни поликлиникай йоагIгIаш йола материальни база хьаяра дешаш. 2000-гIа шу чакхдоалаш бахача наха маьхагIа гIулакх дара боарам 5-зза лакхбе.

Союзни республикай Министрий Советаша, СССР министерствашен ведомствашен Iалашдолда тIехдика гIирсаш хьалделген хьахьожаяь ассигнованеш бахьанаш ца а доахаш карараерзаелген. Царна проект оттаеча хана болх беш барех 25 процентал кIезнгагIа боаца нах ведомственни цIенош Iалашбергболаш хьалде хьажа деза нах баха цIенош.

Ший ханнахьа а дика а медицински учрежденешта реконструкци а ремонт а ергйолаш шийтталагIча — йийтталагIча пятилеткашка союзни автономни республикай, крайни областийи столицашка вIашагIйохка специализированни ремонтно - гIишлошъяра организацей центраш, унахцIено лораяра моттигашкарча органашта уж кара а хургйолаш.

Министерствашен ведомствашен дукхагIа хьае еза молхай средстваш, царца 1993 шу хьатIакхоачаш биза нах Iалашбелга дага а кхоабаш. Цар дикал дунен дикагIйолча образеций боарамга кхоачаеш лакхъергйола гIулакхаш чакхдаха, рационально расфасовкеи упаковкеи елга Iалаш а деш. 1995 шу хьатIакхоачаш медикаменташи медицински гIулакхашта лаьрхIа изделеши йохкара боарам 2-зза лакхбе.

Молхай средствай номенклатурага цIаьхка а хьажа, хадданза кIезигагIа арахеца зIамига эффект луш йола препараташ, хьамукъаьннача мощностехи ресурсехи керда медикаменташ хьаяра пайда а эцаш. Мехка къаьст-къаьстача регионашка царех рационально пайда эцалги уж дIаекъалгеи Iалашде бахача наьха дукхалга, лазара боарамгеи структурагеи хьежжа.

Молхаш дикагIа дIакхоачийталгеи уж дикагIа хулийталгеи лакхадар духьа дегIайоалае, чIоагI а е аптечни учрежденей материально-технически база. 2000-гIа шу хьатIакхоачаш оттаьча нормативашка кхоачаш дукха хилийта аптекаш. ШерагIа практикана юкъе доаладе унахцIено лораяра цхьан комплексе аптечни учрежденеш дIанийсъелга. Производственни процессай кердача технологейи механизацеи ларда тIа аптечни производствана специализацеи концентрацеи е. ВIашагIйолла молхай средствай хьакъехьара информационно - справочни служба.

ШийтталагIча — кхойтталагIча пятилеткашка лакхъе медикаменташ эцара еча расходий ахчан нормаш стационарашка 1,8—2,2-зза, поликлиникашка — 2—3-зза, хIаьта унахошта болча кхачана ераш стационарашка — 1,5 — 2,5-зза. ДIахо шеръе хьажа дарба деча хана мах боацаш льготни условех молхаш дIахецаш долча лазарий а бахача наьха контингентий а перечень.

УнахцIено лораяра учрежденеш хIанзарча медицински оборудованеца приборашца, инструментареца кердайоахаш тоаелга чакхдаккха, эггара хьалхарча аргIагIа рентгеновски комплексашца, компьютерни томографашца, ультразвуковой, электронни, эндоскопически техникаца, лабораторни анализаторашца унахошка хадданза бIарг кхабара системашца, вычислительни техникаца, вIамигача механизаце средствашца. Къаьстта чIоагIа теркам тIабахийта вIашагIйохкаш йола диагностически центраш, хIаьта иштта бераш ду цIенош, берий больницаши поликлиникаши кийчъяра:

Медицински техника хьа а е лоатта а е кхойтталагIча пятилетке 2,5-зза, йийтталагIча — 3,5-зза дукхагIа. Из кийчъяран хьаяран шерагIа юкъеоза промышленноста оборонни отраслей предприятеш. Инзза Iалашъе запасни оатхалашца 1992 шу хьатIакхоачаш цкъара пайда эцаш йола медицински изделеши унахошта гIулакх дара предметаши кхоачам хиллал арахецилга чакхдаккха. Кийч а яь практикана юкъейоалае массови экспресс - анализаш яра эша средстваш.

УнахцIено лораяра учрежденеш технически кердайоахачен молхаща Iалашъечен мамогга дукхагIа пайда эца СЭВ членаш долча мехкашпарча коопераце таронех. Доазол арахьарча фирмашца цхьана вIашагIйохка медицински техникен молхай средстваши арахецаш йола предприятеш. Хиланза яргIйоацача хана пачхаьалкхен заказа юкъе кхахьа министерствашта ведомствашта йола медикаменташи медицински техникен лоаттаяра заданеш. Медицински продукци лоаттаерашца дуккхача хана лаьрхIача духхьаларча бувзамий системага довлилга чакхдаккха.

Технически средстваехи оборудованехи рационально а эффективно а пайда эцара бола унахцIенон учрежденей, кулгалхой бехктокхам лакхбе. Керда медицински техника кийчъеча рационализатораштен изобретателаштен гIо де. Медицински техника лоаттаелга, хIаьта иштта цунна монтаж елга ремонти эксплуатаци елга Iалашдеш йолча СССР унахцIено лораяра министерства система организацей материальни база чIоагI а е квалифицировани инженерно-технически кадраща царна укомплектовани а е.

Чоалханеча медицински аппаратурана заводашка - изготовителашка фирменни гIулакх дайтилгеи ший ханнахьа ремонт яйтилгеи договорни тайпара вIаштIехьдаккха.

ИйтталагIча пятилетке отрасла учрежденеш бизза кхоачам хиллал Iалашъе санитарни автомобилашца. Автомобильни, авиационни, додача хин транспорта дикагIйола керда специализированни средстваш кийчъе сихха а тIехьа ца тетташ а медицински гIо даран лорабеш унахой дIакхувларан. Шеръе дикагIа дIа-юха лелача автомашиний, хIаьта иштта бахача наха специализированни диагностически, дарбанца, гIо дара йолча дIа-юха лелара средствай парк.

Специализированни транспортни средстваш запасной оатхалашца а горюче - смазочни материалашца а Iалашъе.

Территориальни поликлиникий, участкови больницай, юртарча лорий амбулаторей, юкъарчал доацаш цIагIа дарба деш йолча фельдшерско - акушерски пунктий медицински болхлошта бокъо ле льготни условех шоашта малолитражни легковой автомобилаш эца, унахошта гIулакх дара уж лелаергйолаш.

Дарбан - профилактически учрежденеш кIаьдача инвентарацеи мебелацеи Iалашъелга тоаде. 1995 шу хьатIакхоачаш 1986 шера хиннаращца нийсйича уж эцара йола ассигнованеш 2-зза дукхагIа хилийта, хIаьта 2000-гIа шу хьатIакхоачаш — 2,8-зза, дукхагIа.

ШийтталагIча — кхойтталагIча пятилеткашка унахцIено лораяра кхоачам хиллал Iалашъе дезинфицирующи препараташ, перевязочни средстваш.

Белгалъяь мероприятеш кхоачашъяра дикка дукхагIа финансовии материальнии ресурсаш эшаргья. Цу гIулакха хьалххагIе а белгалде деза мохк экономически социальни дегIабоалабара пачхьалкхен планаш тIа унахцIено лораяра дIахьежаю а хьалхашка оттадаь декхараш кхоачашделга Iалашду а средстваш дикка дукхагIа хулийталга.

СССР министерствашен ведомствашен, партийни, советски, профсоюзни, комсомольски организацеша керттера политически маIан дола гIулакх лоархIалда унахцIено лораяра учрежденеш хьалъяь яхара оттаь задание кхоачашъелгах.

VI. УнахцIено лораяра кулгалделга эргадаьккха тоаде

УнахцIено лораелга сиха дегIадоагIаш хиларо, баха нах лакхача квалифицировании медицински гIонца Iалашбе безаш хиларо чIоагIа дIадех демократически гIулакхаш шердара а самоуправлени дегIайоалаяра а, боахама расчетах, унахцIено лораяра органийи учрежденейи балха хьалхалаттача опытах, доалдара кердача формай шерача масштабий экспериментех хьахуларех, медицински Iилман практикан интеграцех кхы а биззагIа пайда эцара ларда тIа цу отраслена кулгалделга, планировании финансировании елга овлангара эргадаьккха тоадар.

ХIанзарча хьалашка къаьстта чIоагIа теркам тIабахийта боагIа:

целевойи дукхацелевойи медико - социальни программаш — унахцIено лораяра перспективни планироване эггара рациональнегIа йола форма кийчъяран кхоачашъяран;

къахьегама коллективашка санна мехка къаьст-къаьстача регионашка а медико-социальни дегIаахар сихдара тIаерзаяь йола «Здоровье» яха специальни отраслевойи регнональнии программаш чакхъяхара;

унахцIено лораелга дегIадоаладара приоритетни лостамашка финансови, материальни, Iилман, къахьегама ресурсаш вIашагIтохара;

медицински учрежденей болх дикагIча оагIорахьа эргабоаккхилга Iалашдара, цар материально-технически база овлангара кердъяккхара;

планированегеи мел дукха «менги-моттиг» я а «поликлинике мел дукха нах ихаб» а яхарах, доацаш, наьха унахцIенон хьал миштад хьахьокхаш долча хьокхамашца, цу даькъе юкъарчеи инфекционни лазарий боарам, ханна къахьега ца моггаш хилар, инвалидность, валар, санитарно - эпидемиологически хьал дика хилар, кхийола качественни характеристикаш а лоархIаш унахцIено лораяра органийи учрежденейи балха мах барген довлара.

УнахцIено лораяра финансировани елга чакхдаккха (капитальни вложеней лимиташ йоацаш) къаьст-къаьстача республикашка, краяшка, областашка цига бахача наха лаьрхIача нормативашка хьежжан регионана демографически, социальни, экономически, экологически башхалонаш теркальеши.

Бахача наьха унахцIено лораяра гIулакха кулгалделга дикагIа вIаштIехьдаккхара айбе СССР унахцIено лораяра Министерства, республикански министерствай, унахцIено лораяра краевой, областной, городской отделий, центральни районни больницай лоархIам, шеръе финансови, организационнии, штатни дешаш отраслена хьожаьча средствай доазонашка къоастадара йола цар бокъонаш. Доалдара дерригача боарамашка материальни, финансови, кадрови ресурсаш дIа-юха нийсъяра таронаш Iалашъе.

Управленчески къахьегам вIаштIехьбоаккхалга а из технически кийчбелга а тоаде, кIезигъе инструктивни, учетни, отчетни материалаш. Хьалда юкъера дIадаккха отрасла балха тIа дублировани елга, формализм, бюрократизм.

УнахцIено лораяра кулгалдеча органий керттера дарех декхар лархIа — лоацача ханашка хIара медицински учрежденей балха хьал довзилга, компетентно а объективно а мах бе цун таронийй, регион экономически социальни дегIайоалаяра юкъерча структура лоацача моттига, лоархIама, белгалде унахцIено лораяра ерригача системана перестройка ярах хьадоагIа хьалда дола де дезараш.

Бахача наха медицински гIо деш беш бола беррига болх дукхагIа амбулаторно-поликлинически звеноген добольнични диагностикаген гIолла бе. 1988 — 1991 шерашка мехка цхьайолча районашка чакхдаккха унахцIено лораяра учрежденешка доал дара, планировании финансировании яра керда формаш шаьръелга.

Халкъа депутатий Советий исполкомий унахцIено лораяра краевой, областной, городской отделаш чIоагIъе 500 эзар сагага кхаччалца нах бахача городашкара районни отделаш дIаяхара чотагIа. Юрташкарча районашка центральни районни больницайи вIашагIйохкаш йолча межрайонни специализированни центрайи болх вIаштIехьбаккхара бола лоархIам чIоагIбе. Лакхбе республикански, краевой, областной больницайи диспансерийи, хIаьта иштта унахцIено лораяра органий керттерча специалистий а медицински гIо дара специализированни тайпай лоаттаман цар дикалаш бола бехктокхам.

Дуккхача хана лаьрхIа йола прогнозаш, медицински гIо дара бе-бе тайпаш дегIадоаладара перспективнии текущии планировании, Iилман ларда тIа латташ хилар, демографически процессий, мехка регионаш экономически социальнии дегIаяхкара башхалонаш, цар экологически кхыйолеи характеристикаш теркалъяра ларда тIа мел эшача молхай препаратащцен медицински техникацеи нах Iалашбар чакхдаккха.

ХIара регионе кийчъе бахача наха медицински гIо дара нормативаш, унахцIено лораяра учрежденей сеть дегIайоалаяреи из дIа-юха нийсъяреи рациональни схемаш.

Бахача нахаи унахцIено лораяра учрежденештен молхай средстваши медицински техникеи Iалашъеш йолча организацей балха планировани елгеи мах белгеи чакхдаккха, уж изделеш шоай ханнахьа а кхоачам хиллал а лоаттаяр хьахьокхаш долча хьокхамашка хьежжа.

КердагIа йола медицински технологеш сихагIа балха юкъейоалаяра, производство караерзаяра, ше санна кхы йоаца дарбан - диагностически оборудовани лелаяра, уж кийчъяран царга болх байтаран лакха говзал йола кадраш кийчъяра вIашагIйохка отраслешта юкъера медико - технически комплексаш.

Отраслера боахама механизм эргаяьккхе тоае, чIоагIбе унахцIено лораяра органийи учрежденейи балха интенсификаци ечареи бахача наха медицински гIо делга тоадечареи цун стимулирующи лоархIам. Шеръе финансовии материальнии ресурсашта планировани яра а царех пайда эцара а дешашта йола унахцIено лораяра учрежденей кулгалхой бокъонаш.

Iалашде алапешта дIахо дифференциаци елгеи унахцIено лораяра болхлой къахьегама стимулировани елгеи, чIоагIде из чоалхане хиларах, балха интенсивностахи дикалахи, бухсоцшаш хьахулаш дарех тийша хулга. Юкъейоалае болх вIаштIехьбаккхареи къахьегамах доагIар дIадалареи бригадни формаш.

Оперативни маневрировани яран тIехьатетта йиш йоаца мероприятеш чакхъяхаран унахцIено лораяра органашта бокъо еннай медицински учрежденеш лелаяра хьахьежадеча ахчах 5 процент хиллал йола резерваш хьае.

Къахьегамеи бытеи хьалаш тоадара, профилактически унахцIено чIоагIъяреи мероприятеш чакхъяхара бола предприятей, учрежденей, организацей, колхозий, совхозий кулгалхой бехктокхам лакхбар духьа оттаде, производственнии хьалаш дика ца хиларах ханна къахьегалургдоацаш болхлой цамогаш хилча, царна дарба дара яь расходаш цу предприятеша, организацеша, колхозаша унахцIенон органашта юхаметтаоттаелга. Нагахьа санна лазар кхетар производственни травмаши отравленни хиларца, транспортни организацей, частни наьха бехкагIа наькъашка зулам хиларца, кхачан объекташка противоэпидемически режим толхаярах отравленешни ченна хала лазари кхетарца дувзаденна дале, унахцIено лораяра органаштен учрежденештен, профсоюзни комитеташта бокъо ле унахой бер забарга дIадахар юхаметтаоттадара предприятешкара, учрежденешкара, организацешкара, цхьацца болча нахагара доагIар хьадаккха.

Пачхаьалкхен предприятех (объединенех) долча СССР Законага хьежжа объединенешта, предприятешта, организацешта бокъо ле хозрасчетни ларда тIа унахцIено лораяра учрежденешца, медицински вузашца, Iилма-тохкама институташца, лабораторешца оттаьча нормал тIех болхлоштен цар дезалий членаштен медицински гIо дара хьакъехьа договораш де. Колхозашта могаде белгалдаь договораш увттадара практиках шерра пайда эцилга.

Цу тайпара гIо дарах унахцIено лораяра учрежденешка хьачуйоагIа средстваш бюджете дIачуяхийта ягIац. ДоговорагIа хьайоагIача средстваех цхьа дакъа унахцIено лораяра учрежденей поощрительни фонде дIахьожаде.

Хила йиш йолаш лархIа договорни хьисапе дарбан учрежденешка медицински хьокхамаш теркал а деш индивидуальни заказегIа кхы тIа баа кхача вIаштIехьбоаккхилга унахой, цар гаргарча нахьа-чотагIа.

ВЦСПС-а тIадилла социальни страховане фондах дикагIа пайда эцара де дезараш делга, лазара профилактика яран бахача наха медицински гIоделга тоадаран йолча мероприятешка дIадодача даькъа боарам дукхагIа а хулийташ.

Халкъа депутатий Советий исполкомаша чакхъяха унахцIено лораяра учрежденеш технически боахама даькъеи Iалашъяра централизаци яра йола (отоплене, водоснабжене, лифтови боахама, кхыча службашта гIулакхаш дара) мероприятеш.

Пачхаьалкхен санитарни тIахьожам чIоагIагIа хилийтара мехка санитарно - эпидемиологически служба управлене перестройка чакхъяккха, цун балха нормативнии правовии лардаш эргаьха тоае. 1988 шера СССР граждански авиаце министерства санитарно - эпидемиологически станцеш (1987 шера 1 июле хинна штаташ, материальнии финансовии средстваш а тIехь) дIале СССР унахцIено лораяра министерства санитарно-эпидемиологически службага. 500 эзар сагага кхоачаш нах бахача городашка городской санитарно - эпидемиологически станцеш чIоагIъе моттигера хьалаш теркал а деш районни яраш дIаяхара чотагIа.

СССР унахцIено лораяра министерство цу дешаца хьашт долаш йолча СССР министерствашен ведомствашен дакъа а лоацаш хьожийла шийтталагIча пятилетке оттаьча порядкагIа мехка берригача бахача наха лаьрхIа унахцIено лораяра цаI йола система хьаяра хьакъехьарча дешага.

Шийх дIадахар юхаметтаоттадареи ше шийна финансировани яреи принципашка хьежжа «Медтехника» аптечни службан системана доалдара структура боахама механизма керда методаш нийсъяра реорганизаци е еза 1988—1990 шерашка республикански, краевой, областной «Медтехника» управленеех производственно -торговя объединенеш еш, хIаьта республикански, краевой, областной, городской аптечни управленеех «Формация» яха производственни объединенеш еш. 1991 шера денз унахцIено лораяра органаштен учрежденештен доал дара, тайп-тайпарча боарамашта лаьрхIа автоматизированни информационни системаех шерра пайда эцилга Iалащде.

* * *

Советски наьха унахцIено лораяреи чIоагIъяреи гIулакх эргадаьккха тоадар, массе а моттигашка кхоачам боллаш царна дика медицински гIо делга — партен правительствай социальни политика керттердарех цхьа дош, хано чIоагIа дIадехар да.

УнахцIено лораеча еш йола перестройка — йоккхача масштабагIа йола пачхьалкхен мероприяти, советски общества вахарера лоархIаме событи я. Перестройка процессе дIахо дегIадоаладе дезаш да даймехка медицинана карагIдаьнна дикагIа мел дар, дIаяха еза бахача наьха унахцIено лораяра гIулакх дIахо тоадара наькъ тIара духьаленаш, дукхагIа хилийта деза унахцIено лораяро социалистически общество, цун экономика дегIайоалаяра, мехка обороноспособность чIоагIъяра юкъехьош дола дакъа.

ХIара союзни автономни республике, крае, областе, городе, районе, моттигера башхалонаш теркал а ещ кийчъе бахача наьха унахцIено лораяра система эргаьккха тоаяра хьадда йола планаш.

УнахцIено лораяра перестройка яра керттера мероприятеш чакхъяха этапегIа шийтталагIча, кхойтталагIча, йийтталагIча пятилеткашка.

Союзни республикай Компартей ЦК-аша, парте крайкомаша, обкомаша, горкомаша, райкомаша чIоагIде советски наьха унахцIено лораяра гIулакха деш дола партийни кулгал, лакхбе массе а моттигашка бахача наха тIехдика медицински гIо делга Iалащдара, кадраш хьакъоастаяран дIанийсъяран, демократически юхьигаш дегIайоалаяра, коллективашка принципиальноста, творчески хьинар айдалара, балха тIа нийслу кхоачамбоацараш лоа ца луш хилара, бухсоццаш хьахулаш дараш тIехдика хилийта ловш хилара атмосфера хьаяра бола юххьанцарча партийни организацей, унахцIено лораяра органийи учрежденейи лоархIам а бехктокхам а. Министерствайи ведомствайи, советски органий, боахамий кулгалхой, профсоюзни, комсомольски, кхыча общественни организацей болх тIабергзабе халкъа унахцIено лораярцен чIоагIъярцен дувзаденна дешаш эггара хьалха къоастадара.

ХIара советски сага унахцIено тоаяр — лоархIамегIъ дарех гIулакх, вай общество экономически социальни дегIайоалаяра деш дола гуманни а хоза а де лерхIар да.

Партийни вахар: перестройках йола отчеташ

КЪАМАЬЛ ПАЙДАНА ДАЦ

Укх деношка НГIАССР торговле министерстве чакхъяьлар перестройкана кулгалдарах дувцаш йола партийни собрани. Партийни бюро секретара заместитела М. А. Лешова яь доклад критически яр. Бакъда, из доклад я. ТIаккха республика торговлера мадарра дола хьал миштад? Цунах лаьца дийцар пренешка къамаьлаш даьча коммунисташа.

Коммуниста, персональни пенсионер йолча А. В. Киселевас ше къамаьл деш, аьлар:

— Республика торговле болхлой перестройке хьинаре дакъа лоацаш ба е бац? — из да, сона хетаргахьа, тахан вай дувцачох керттердар. ХIаьта цунца дувзаденна торговле болхлой бухсоцаш дола декхар къахьегамхошта, эздий гIулакх а деш, мел эшача товаращца уж Iалашбелга да. Из ду вай е дац? Цунна дола жоп да, кхымелдар дIадаьлча а, базашка шортта шекар латташе, ший ханнахьен доаггIача тайпарен из тикашка дIа ца нийсдар бахьан долаш, искусственно торговле болхлоша цунах дефицит хьаяр.

Цхьан-шин тика чу из доацаш нийсделча, наха паника хьал а айъаь, галешца дIа ий а даь, хIанз дезачоа а хьаэца шекар а доацаш бисаб нах. Вай яр санна йолча кхыча республикашка талонаш юкъеяьхай шекар эцара. ХIаьта вайна из дагадохале дукха хий IогIоргда. ТIаккха генарий даьтта? Из доацаш наха мел леладер?

Цхьаькха а да белгалдаккха дезаш. Торговле министерствос вIалла уйла а ца еш, бокъо лу алкогольни малараш дохка тикаш хьеелла. Масала, «Грознефтяной» хинна ветеранашта лаьрхIа продукташ йохкаш йола тика дIа а яькка, цига алкогольни малараш дохка тика хьайийллай. Цкъа-дале, вайна махарра, эггара дукхагIа къахьегама а тIема а ветеранаш баха моттиг я из, шозлагIа-дале, гаьна йоацаш дешара заведенеш, берий учрежденеш я. ВIаштIардаьча цIеной подъездий наIарех чIегаш а теха, цу чу бахача хIара дезалаша шоашка дIоагIаш леладу, цу тика тIара хьа а ийдеш, корта бохабу малараш мелача, бехача наха шоаш кхы ца бутандаь. Перестройка йолаенначул тIехьагIа даь да из гIулакх. Юха мел бисарашта политически кулгалде, нийса никъ хьеха безаш йола партийни организаци, цун бюро мичахьа я, хьал воча оагIорахьа мара хувцалуш ца хилча.

Дукха дар коммунисташа гIеттадаь дешаш. Коммуниста А. И. Иванчука белгалдаьккхар, вай мехка хулаш долча хувцамаша хIара коммунистагара гIулакх кхыча тайпара, хIанззалца леладаьчул дикагIа леладелга дIадехалга. Цунца дувзаденна,— аьлар цо, — хIаравар дисциплина йолаш, шийна тIадиллар дизза кхоачашдеш, ший бехктокхам кхетабеш хила веза. ТIаккха мара гIулакх тоалургдац, перестройка а кIоарглургьяц.

ДIахо А. Иванчука аьлар:

— Вай партен правительстваи чакхйоаха политика массаша тIаэцара а кхетаяра а барометр я торговли. Маьхех лаьца аргда аз хIанз. Товарий маьхаш кхетаде хьла долаш го боахаш да. Масала, Ставрополера хьаяхь наха дика дIаэцаш, тIахьежача хоза, лерттIа тоаенна котамаш. Цар мах 1 соми 60 кепиги ба. ХIаьта вай «Птицепромера» яраш къе яйча санна, сийна, яа йиш йоацаш я. Царех 2 сом 50 кепиги доакх.

ХIаьта халкъа эша товараш? Вай моттигерча промышленносто 11-гIча пятилеткерчул дукха а кIезигагIа арахец укх пятилетке уж товараш. ТIаккха цар дикалах-м дувца а мича деза. Торговле министерствос тIатIертта, доаггIача бесса дIахайтац цу отраслашка гIулакх иштта дIаходахьа йиш йоацалга. Воашта хьаденнар, хьадахь вай. Аппарата партийни бюро а цу гIулакха уйла еш яц.

Дукха ха йоацаш КПСС Центральни Комитете хиннача совещане КПСС ЦК Генеральни секретара М. С. Горбачева белгалдаьккхар: «Хиланза даргдоацар да хIара коллективе экономически кийчо елга, кердача боахама механизма хьалашка къахьегам вIаштIехьбаккха болхлой Iомабелга».

ХIаьта из лоархIаме гIулакх вай республика торговле министерствас мишта вIаштIехьдоакх хьахьокхаш дар коммуниста А. Хамутовас даь къамаьл. Цо аьлар:

— Берригача мехка перестройка еш яле а, вай сфере наха гIулакх дара культура вIалла а эргаьнналц, торговле бокъонаш телхаелга кIезигденнадац. Цул совгIа, самоокупаемость, самофинансировани яха гIулакх вай формально леладу. Цу деша коллективаш кийчъеча хана, шоаш а инструкдеш ма ярра кхетаяь йоацаше, цхьацца сахьата занятеш а яь, чакхдаьккхар гIулакх. Училище дешархой цу гIулакхах дIакхетабе 30 сахьат деза, тIаккха цхьан сахьата фу дергда цу даькъе?

Дукха дар коммунисташа перестройках а цу хьакъехьа де дезарех а дийцараш. Цхьабакъда, уж духхьашха дувцаш дацар. Собранегара собранега а доалаш, дувцаш латта дежурни дешаш да уж. Амма республикерча торговле хьал кхы вогIа хила йиш йоацаш да. Цудухьа нийса аьлар собране къамаьл даьча коммуниста Г. Андреевас: хIара собране ери вожи де деза, аьле дIаязду. Мел дIаязде деза уж де дезараш? Цкъа хатта мегаций бехктокхаме барашка, цкъа бехктокхаме оза мегаций уж?

Коммунисташа геттара чIоагIа критика йора цу собране. Цхьабакъда, дувцача кхоачамбоацарашта бехкевар малагIа ва ховргдолаш дацар гIулакх. ХIаьта бехкевар малав белгал ца доаккхаш хилча, хьангара фу хьадехз деза а мича хов.

Собрани перестройках лаьца хиннаяле а, перестройка хабарца мара республикерча торговлех хьокхаеннача, тара дацар гIулакх.

Лакхе белгалъяьккхача КПСС ЦК хиннача совещане новкъоста М. С. Горбачева аьнна: «Ситуаци тоалуш йоагIалга халкъа хоа ца лой, керда декхараш кхоачашдара дог раьза а долаш, оарцагIа даргдац из. Духхьал дешащен тIахьехамаш це и цхьаккха а хIама дулургдац» яха дешаш ма дарра доагIаш да Нохч - ГIалгIай АССР торговле министерствана а цун партийни организацена а.

Партийни собране дакъа а лаьцар, цига къамаьл а дир КПСС Нохч - ГIалгIай обкома отдела заведующе Л. К. Муратовас.

Х. АУШЕВА.

ЛАТВИЙСКИ ССР. Шу хьалха КПСС XXV-ча съезда цIерагIча йIаьхийча совхозах кIезига низ бола, технически сагIонга диллача тIехьайнса екабпилсски шурий. консервни заводаш, дулхкомбинат хьа а теха агрофирма хьайир. Совхозо из дика вхетадеш дир. Продукци хьаеш йолеи чакхйоахеи доакъаш цхьан бе хиларо кийча продукце тика прилавкашка беча наькъ тIара дукъаленаш дIайоах. Предприяти эргаьнкха - тоаеш дIадахар ханаца мётта а оттадаь дика пайда бергба агрофирмас. ХIаьта хIанз производства реконструкци еш латт.

Агрофирма республика Iилманхоща дика бувзамаш да. Масала, А. Кирхенштейна цIерагIча микробиологе институтаца леладеча гIулакхаша таро лургья наха чIоагIа хоатташ йола дулха дилла кубикаши, йокъяь хIамаш арахеца.

СУРТА ТIА: агрофирма шурий комбинатера кIолд хьаеш йола керда производство.

И. КАЛНЫНЬША сурт.
ТАСС фотохроника.

Коммунистех дола дувцараш

ШИЙ ДЕКХАР ДОВЗАШ

МоллагIча бригада, участка, цеха кулгалхо хIамах дика кхеташ а вахаро дIадеххача беса коллектива болх эргабаьккха тоабе ховш а хила веза. Цу тайпара балха стиль йолча кулгалхочунца къахьега атта да. Цо тIадилла гIуллакх ма хулла дикагIа кхоачашде безам боагIа. Вешта аьлча, цунца шийна хетачох лаьца дагавала а йиш я. Из тайпа саг къахьегамхошта балха тIа къулба а хиле дIаотт. Цо уж керда лакхаденашка кхувл.

Назрановски трикотажни фабрика № 1 йолча цеха швейни оборудовани тоаеш йолча участка наладчикаша шоай мастерах коммунистах Оздоев Хьамида Мустафайх цу тайпа кулгалхо, вонкхагIвола новкъост лоархI. ХIана аьлча цехе дIа мел доладеча дикача гIулакхашта кертте латтар из ва. Масала, цо хьинаре дакъа лаьцар фабрике шоллагIа смена вIашагIйоллача. Из аттача гIулакхех дацар. Бакъда, наха юкъе цо баьча пропагандистски балхах предприятена дикка беркат даьлар. Иштта Мустафа укх массехк шера экономически дешара школа пропагандист ва. Цо занятешка ешаш йола лекцеш массаза кIоарга чулоацам болаш хул. Пропагандиста хIара тема, ладувгIараш дикагIа кхетаргболаш, шоай производства экономически вахарера цхьацца масалаш а кхувлаш йоаш. Цунца болхлошта дикагIа довз шоай предприятера экономически хьал. Из тоадара гIулакха тIа кулгалхоща цхьана уйла е Iомабу цо уж. Ховш ма хиллара экономически дешара лоархIам хIанз геттара лакхбеннаб. Из дувзаденна да предприятеш йиззача хозрасчетагеи шоаш шоашта финансировани ярген яла кийчлуш хиларца. Цудухьа Мустафа ше лекциони пропаганда еш, цу кердача балха хьисапа маIан болхлошта ма дарра дIадовзийта гIерт.

Оздоев Мустафа юкъера школа йистеьккхача, ший новкъостий санна, деша отта а ца хьожаш эскаре гIулакх де вахар. Даьхено шийна тIадилла декхар тешамме цIена кхоачаш а дийя цIавоагIа из. Цул тIехьагIа дIабобалу Мустафай къахьегама никъ.

1975 шера Назрановски трикотажни фабрика наладчика ученикалла балха воагIа из. ГIулакх ма дарра дайзачул тIехьагIа Мустафайх наладчик ву. Иштта общественни вахаре хьинаре дакъа лаца волалу из. Цо эггара хьалха кхоачашъяь общественни поручени яр коллективе газеташ яздайталга. Мустафайна хIанз а тIехьа дагаух из хьалхара поручени кхоачашъеча нийсъенна халонаш.

Мустафа мехкарашта юкъе газеташ яздайтара хьакъехьа пропаганда е езаш вар. Бакъда, из увзалуш волга ховча мехкараша «Со мо йолча йоIа хьалхара хьайгара ахча Iодилла мегаргдар хьона», яхаш бегвоахар. Цу тайпара бегаш шийца беш хилча Мустафа цIий а веле, фу аьлча бакъахьа да а ца ховш, латташ хулар. Бакъда, Мустафайна цу общественни балхах чIоагIа пайда баьлар. ХIана аьлча цун коллективера дукха швея-мотористкаш гаргагIа байзар. Хьалха царех цхьанне машейни машинка ехача шийна хьакхашталла новкъост уллув а ваьккхе водар из тоае.

ХIаьта хIанз хIаранена тIа а водаш машинка болх миштта бу хьожар. Нагахьа санна, швейни машинка тай чу а увзаш лерттIа издели ца теташ хилча, из гIалат цIендий дIадоаккхар. Ший балха къайленаш кхы а кIоаргагIа йовза безам болаш волча зIамигача сага заочно автодорожни техникума механически факультет чакхйоанкх. ХIаьта массанеца Iимерза, безаме вола Оздоев Мустафа новкъосташа тешам а бенна швейни оборудовани участка мастералла хорж.

Мастер — коллектива къахьегам вIаштIехьбоаккхен болхлоштен кулгалхоштен юкъе бувзам лелабуя саг ва. Из болхлошта хетар кулгалхошта, хьалхашка а дихьа къоастаде моташ а царна балха тIа эшар фуд ховш а хила веза. Нагахьа санна мастера из вIаштIехь ца доале цунах шиш бола кулгалхо хургвац. Цунна коллектив шийна хьалхашка латта декхараш кхоачашдара оарцагIъяккха могаргдац. Вешта аьлча, доккха дукъ да мастера тIаллатар. Бакъда, Мустафа ший декхарех дика лоархIаву. Цунна дола тешал да из мастерал хьожавича денз цехера тишача оборудоване 50 процент хувцар. Атта дацар предприяте керттерча инженерага гIолла иззал тиша оборудовани хувцийта. Цхьабакъда, Мустафа из хувцалца ше яхачоа тIеравзланзар. Цудухьа хIанз швея - мотористкай техника телха болх юкъагIбалац. Цунца цар къахьегама овсарле лакхлу.

Мустафа укх массайта шера фабрика профкома член а волаш хьавоагIа. Цу общественни балха тIа Мустафас предприяте социальни сфера дегIаккхувлара дешаш къестаду. Цун инициативагIа фабрике салаIара зона хьаяьй. Иштта цо ший новкъостаща Могушков Амираца, Тумгоев Iаьлийца, кхычарца балхара мукъача хана къаьнара столови тоаеча, керда буфет хьаеча дакъа лаьцар. Къаьстта белгалдаккха деза, Мустафай райисполкоме гIолла фабрика болхлошта бешамий участкаш хьожаяйта вIаштIехьдалар. Мустафас иштта фабрика дезалий общежитешта тIахьожам лоаттабу. Каст-каста антисанитарни хьалага хьожаш рейдаш ю. Нагахьа санна общежите къаьстача этажа тIа бIеха хуле, цу гIулакха хьалхашка бехктокхаме волчунгара лостам ца барах цIенхаштта доагIар хьадех.

Нагахьа мо цу гIуллакха тIа коммунист лорзагIа воале, цунна из магийтаргдоацилга дIахойт. Масала, фабрике конвейера бригадир а йолаш къахьегаш яр коммунист Торшхоева Тома. Из балхара дIаьынначул тIехьагIа ше учете латтача партийни организацеца цхьаккха тайпара бувзам ца лелабеш дIахаьдар. Цхьабакъда, Оздоев Мустафас Малгобеке яха дIаяха Торшхоева хьа а леха, цо партийни дисциплина толхаяра бахьан тахкар. Бакъда, цхьаккха кIалха кIийле йоацаш цо из даьлга шийна гучадаьлча бехка кIалхарйоалийтаргйоац а л г а дIахайтар. Цул тIехьагIа фабрика парторганизаце аргIанара собрани йолча хана ше Малгобеке дIаваха из хьа а йоалаяь цунна боагIа бехк байтар. Из футтаройна деш дацар. Дикача дагара деш дар. ХIаьта цул тIехьагIа Мустафас цун Вознесеновски газобинзинови заводе балха отта новкъостал дир.

Ший балхах лаьца соца дагавоалаш Мустафас аьлар:

— Оаха тхоай болх лерттIа дIа ца бохийтача бахьанех лоархI поставщикаша хьаккхухьйиташ дола кIада во хилар. Нагахьа санна, из кIада хьалха хиннача вязальни цехе оахош хьадеш даларе, поставщикашта бехк дIатIабехка йиш а йоацаш дусаргдар тхо.

М. БАРАХОЕВ.

Керттера лор

Хьалхарча дийнахьа делха доладенна догIа шоллагIча дийнахьа а сацанза дар. Дикка цхьан метте лаьттача мара саг тIоадавергвоацаш, меллашха делхар из. Делхе а, дукха из зувш бацар Аргунски медсанчаста коа гулбенна нах. КIезига бацар уж — цамогаш укхаза бадача гаргарча наха тIехьабаьхка латта нах. Со а дукхача наха дика вувцаш хинна медсанчаста керттера лор Алимсултанов Майрабек вовза дагахьа вахавар цига.

Тайп - тайпара хул вахаре къахьегама никъ лахара бахьанаш. Цхьабарашта из харжа гIо ду дийшача книжкаша, вокхарна дай-ноаной хьехамаша. Майрабека вахаре иштта хиланзар.

— Тхона лоаллаха яхаш яр цхьа къона кхалсаг. Массаза корта лазабаьле, сагота лелаш хулар из. Из тоалургхиларах дог диллача дас-нанас къахетар доацаш, кхы де хIама дац, аьнна, йитаяр из, — яхаш дувц Майрабека. Казахстанера цIадаьхкача, Грозне цхьа говза лор нийсвенна, цо операци яь ерзайир из. Йийрза из сайна бIаргайча, аз чIоагIо йир иштта наха гIо дергдолаш, лор хила, аьнна.

Ший уйла кхоачашхургйолаш Орджоникидзевски медицински институт тIехдика чакхйоаккх цо 1966 шера. Къона лор хьожаву Автурински интернат - санаторе болх бе. Институте Iомадаьр дикка накъдоал цунна цига болх беш. Шаьларча тубдиспансера керттера лор а хул цунах. ХIанз Алимсултанов Майрабек Аргунски медсанчаста керттера лор ва. Медсанчасте эша хIамаш Iалашъяь, балха дисципл и н а чIоагIъяь дIаболабир цо укхазара болх. Шерра болабир къахьегамхошта юкъера профилактически болх а. Барттайна интернациональни коллектив я хIанз медсанчасте болх беш яр. Ший декхараш дика кхоачашдарах наха баркал оалаш ва стоматолог Кумалиев Iаьла, педиатр Соловьева Тамара Прокофьевна, берий отделене заведующи Беляева Антонина Игнатьевна. Районни Сийлен улга тIа хьалтеха доахк родильни отделене заведующе Джаватханова Тумишай, республика заслуженни лора Юсупова Идай сурташ.

— Алимсултанов цига балха вена дукха ха еце а, доккхий хувцамаш хиннад медсанчате, — йоах горисполкома председатела Астамиров Iийсас. Уж хувцамаш гуш да кIезигбеннаб, городе унахой, теша баьннаб лорех, уж дIа-хьа ца ухаш, майрра ух хIанз шоай больнице. Наха белгалбаьккха Iац Алимсултанова бу болх. Из СССР унахцIено лораяра отличник, иттлагIча пятилетка ударник, горсовета депутат ва.

Дукха хувцабеннаб укхаза керттера лораш. Бакъда Алимсултанов мо ший декхараш кхоачашдеш, уж ховш, коллектива болх тоабе гIерташ лор хинав, ала йиш яц укхаза.

Шоаш берзабаьча лорашта баркал оалаш предложеней книжка тIа дукха яздаьд хиннача унахоша. Цу баркалах доккха дакъа кхоач Алимсултановга а.

С.-С. САИДОВ.

ТЕЛЕВИДЕНИ

28 НОЯБРЬ
I ПРОГРАММА

8.00 — Iуйрийнара гимнастика.
8.20 — «Советски патриот». Киножурнал.
8.30 — Ритмически гимнастика.
9.00 — «Тешам». Документальни фильм.
10.00 — «Iуйрийнара почта».
11.00 — «Ларец Марии Медичи». Субтитрашца художественни фильм.
12.30 — «Нохч-ГIалгIайчен кIира».
12.40 — «Вежарий лаьтта». Киноочерк.
12.55 — «Вай — интернационалисташ». (нохчий меттала).
13.25 — С. Чахкиев. «Чаша слез». М. Ю. Лермонтова цIерагIча республикански эрсий драматически театра спектакль.
14.50 — Доазол дехьарча фильма экран. «Дерригa а из шоллагIбараш бахьан долаш да» (Монголи).
16.10 — Фестивалаш. Конкурсаш. Концерташ.
17.15 — Спортивни программа. ЛоIаме латар Дунен кубок. Монголера передача.
17.45 — Хоккей СССР чемпионат. «Крылья Советов» — «Спартак». 2. 3-гIа периодаш.
19.15 — «УнахцIено».
20.00 — «Бийса даькъала хийла шун, бераш!». «Крот-художник». Мультфильм.
20.15 — Художественни гимнастика. Интервидене кубок. ГДР-ра передача.
21.00 — «Ха».
21.40 — Перестройка прожектор.
21.50 — «ЖIали аьл тIа». Художественни фильм. 1. 2-гIа сереш. Перерыв йолча хана (22.55) — «Кердадараш».
19.20 — Хьажархой дехарца. «Эльба тIа вIашагIкхетар». Художественни фильм. (1949 ш.)
21.00 — «Ха».
21.40 — Перестройка прожектор.
21.50 — Футбольни обозрени.
22.20 — Джазови панорама.
23.00 — «Кердадараш».

II ПРОГРАММА

8.00 — «Зарядка е дIаотта!».
8.20 — «Эрсий къамаьл».
8.50 — П. И. Чайковский.
9.15 — СССР халкъа художник Е. Моисеенко
9.55 — Дунен музыкальни культура гензера. Кара Караев.
10.45 — Черсий-Балкхарой телевидене программа.
11.35 — «Цицкхаш дехьа берда тIа». Документальни фильма премьера.
11.55 — Реклама.
12.00 — М. Твена дувцараш.
12.50 — «Iилмеи техникеи». Киножурнал.
13.00 — «СелаIад» яхача халкъа творчества телепрограммай дунен халкъашта юкъера фестиваль. «Йеменски фольклор» (НДРЯ).
13.30 — БургIацара хоккей. СССР чемпионат. «Строитель» — «Динамо» (Москва). 2-гIа тайм.
14.15 — «Кхо са бар». Братиславера музыкальни передача.
14.45 — Мехка къаман театрий фестиваль «Бренный мир таков».
16.10 — «Вершки и корешки». Мультфильм.
16.20 — Документальни фильм.
17.00 — Художественни гимнастика. Интервидене кубок. ГДР-ра трансляци
18.00 — Г. Свиридов. «Поэма памяти С. Есенина».
18.45 — Истола тIара теннис. «Советская культура» газета призах дунен халкъашта юкъера турнир.
19.30 — Реклама
19.35 — «Анна Павлова». Телевизионни документальни фильма премьера
20.00 — «Бийса даькъала хийла шун, бераш!». «Месть кота Леопольда». Мультфильм.
20.15 — ЛоIаме латар Дунен кубок Монголера передача.
20.45 — «Гуйран ашараш». Лирически концерт.
21.00 — «Ха».
21.40 — Перестройка прожектор.
21.50 — Доазол дехьарча фильма экран. «Дега ши гарг» (СФРЮ).
23.00 — «Къаьна керда город». Телевизионни документальни фильма премьера.
23.20 — «Кердадараш».

II ПРОГРАММА

7.00 — «90 минут».
8.35 — Литовски ССР профтехобразоване республикански культура Двореца халкъа инструментий оркестра концерт.
8.50 — «ХIана сендухьа». Бераштa передача.
9.20 — «Вальса дунен тIа».
9.55 — Албане къаман цIейга — Фашистски оккупантех мукъаьлнача Денга. «Албанех дувца». Документальни фильма премьера.
10.25 — П. Вирске цIерагIча паччахьалкхен академически халхара заслуженни ансамбла концерт.
11.00 — Дизза къамаьл. «ХIаранена гIулакх лаха». Таджикски ССР къахьегама ресурсий проблемех.
12.30 — Дунен халкъашта юкъерча конкурсий лауреата С. Бунина концерт.
13.00 — «Саг. Лаьтта. Вселенни».
13.30 — «СелаIад» яхача халкъа творчества телепрограммай дунен халкъашта юкъера фестиваль. «Йеменски фольклор» (НДРЯ).
14.00 — «Социализма мехкаша». Телевизионни журнал.
14.30 — «Кердадараш».
14.40 — «Гушдар — теша хала дар».
15.40 — «Массанена а хIаранена а». «Аукцион».
16.10 — «Мыслитель и революционер». Документальни фильма премьера. Фридрих Энгельсах.
16.30 — «Шераш, ноахал, иллеш». Ашарий программа
17.40 — «Дошоча гIозар тIа гIолла». 1-гIа передача.
18.25 — «КIай оозаш, розови пиллаш...». Телевизионни спектакла премьера Перерывашка (19.25) — «Кердадараш». (20.20) — Шахматех дунен чемпионат.
21.00 — «Ха».
21.40 — Перестройка прожектор.
21.50 — Шоаттеен сайрийна. Телевизионни вовзар. Алиса Фрейндлих.
23.05 — «Ах бийса ялалехьен ийнначул тIехьа-Iен».

30 НОЯБРЬ
I ПРОГРАММА

9.175 — Фильм — бераштa. «Дарбанча ученик».
10.40 — «Лоамашка иллеш дек». г. Грознера передача.
11.15 — «Кердадараш».
19.45 — «Эрсий опера говзанчий». Телевизионни музыкальни фильма премьера.
21.00 — «Ха».
21.40 — Перестройка прожектор.
21.50 — «Телехьажархочун спутник».
22.25 — «Тахан дунен тIа».
22.40 — ДIалокх пианиста М. Перайя. (США).
23.05 — Шахматех йола дунен чемпионат.

29 НОЯБРЬ
I ПРОГРАММА

7.00 — «90 минут».
8.30 — Ритмически гимнастика.
9.15 — «Спортлото» тираж.
9.30 — «Будильник».
10.00 — «Аз гIулакх ду Советски Союза!»
11.00 — «Iуйрийнара почта».
11.30 — «Путешественникий клуб».
13.00 — «Юртара сахьат».
12.30 — «Ашарий киоск».
14.00 — «УнахцIено».
14.45 — Югославе Къаман цIейга — Республика Денга. Югославе телевидене программа.
15.45 — «Комсомоли перестройкен». ВЛКСМ ЦК Пленумера репортаж.
16.15 — «СелаIад» яхача халкъа творчества телепрограммай дунен халкъашта юкъера фестиваль. «Язычн ца» (СФРЮ).
16.35 — Фаьл болча хьоашалга. «Лекара хьехамаш». Художественни фильм.
18.00 — «Дунен халкъашта юкъера панорама».
18.45 — «ЦIогарч» Мультфильм.
19.00 — Шахматех дунен чемпионат.

II ПРОГРАММА

12.05 — «Йист йоаца вахар». Телевизионни пхи сери йолча художественни фильма премьера. 1-гIа сери. (ЧССР).
13.15 — Информатикам вычислительни техникам лардаш. 10-гIа класс.
13.45, 23.00 — «Кердадараш».
16.40 — «Кердадараш».
16.15 — «СалоIача сахьаташка».
16.40 — «ХIара каькхата — тернам» (нохчий меттала).
17.10 — «Са Даьхен салтий».
17.40 — «Агропром: гIулакхаши нахи».
18.10 — «Вай массане а гIулакх». Передаче дакъа лоацаш ба: НГIАССР жилищно-коммунальни боахама министр У. А. Арснукаев, групповой хин проводий управлене начальник А. М. Джумаев, Нохч-ГIалгIай АССР транспортни управлене керттера инженер М. А. Межаев. Телефонаш: 2-01-55, 2-93-92, 2-26-68.
19.00 — «Нохч-ГIалгIайче». Информационни программа.
19.15 — Хоккей. СССР чемпионат. «Спартак» — «Динамо» (Москва). 2, 3-гIа периодаш. Перерыв йолча хана (19.50) — «Бийса даькъала хийла шун, бераш!».
20.45 — ДIалокх РСФСР заслуженни артиста Ю. Розума (фортепьяно).
21.00 — «Ха».
21.40 — Перестройка прожектор.
21.50 — «Йист йоаца вахар». Телевизионни пхи сери йолча художественни фильма премьера. 1-гIа сери. (ЧССР).

РАДИО

РАДИО
28 НОЯБРЬ

6.40 — «Юртара вахар» (нохчий меттала).
6.55 — Передачай программа.
6.59 — 7.00 — Объявленеш. Хаоттам.
8.15 — Республикански газетий обзор.
8.30 — 8.45 — Объявленеш.
10.15 — 10.40 — Радиоладувгlархой хаттарашта жоп лу товарий дикалагIен торговлегIен йолча Нохч-ГIалгIай республикански Управлене начальника Л. Г. Давыденко.
11.00 — «Хьона, Даймохк, салтечун дог».
11.30 — 12.00 — «ДегIаахар сихдара маьхъагIа»
12.40 — Литературни Нохч-ГIалгIайче (нохчий меттала).
13.00 — 13.15 — Музыка (гIалгIай меттала)
15.15 — Республикански Ленински комсомоле преме лауреата А. Шахбулатова произведенех оттадаь концерт.
16.00 — «Болх беш я бригадни подряд» (нохчий меттала)
16.15 — 17.00 — «Кавказа Iуйренаш» яха радиожурнал.
18.00 — 19.00 — «Музыкальни почта».

УКВ

19.00 — Сайрийнара концерт.
19.45 — Мехкарий лирически иллеш.

29 НОЯБРЬ

7.15 — Республикански газетий обзор.
7.30 — Передачай программа.
7.35 — 7.40 — Объявленеш.
8.25 — 9.00 — «Шоана дукха еза ашараш».
15.15 — 15.30 — «Лоамарча колхозе». Радиодувцар (гIалгIай меттала).
16.00 — «Школьни глобус».
16.30 — 17.00 — «Къона смена» (нохчий меттала).
18.00 — Иллеца доттагIала долчарна лаьрхIа концерт.

УКВ

19.00 — Моттигерча композиторий вальсаш.
19.30 — Бегашха дола иллеши халхараши

30 НОЯБРЬ

6.40 — «Ерригa резерваш болх беш я» (гIалгIай меттала).
6.55 — Передачай программа.
6.59 — 7.00 — Объявленеш.
8.15 — «Автоинспектора бюллетень».
8.25 — «Договорни декхараш. Мишта кхоачашду уж?».
8.40 — 9.00 — Концерт.
9.15 — «Перестройка: практически гIулакхий ха» (гIалгIай меттала).
9.30 — М. Варандойи, Х. Cоваримовеи сатирически дувцараш (нохчий меттала).
9.45 — 10.00 — Музыка.
15.15 — 15.45 — «Кагирхойн хан» (нохчий меттала).
16.00 — Передачай программа. Хаоттам.
16.01 — Микрофона хьалхашка Нохч - ГIалгIай радио а, телевидене а ансамбли цун солисташи.
18.00 — Керда хоамаш.
18.30 — 18.40 — Объявленеш.
19.30 — 20.15 — Концерт.

САЛОIАЧА ДЕНОШКА

ШОАТТА.
28 НОЯБРЬ

В. И. Ленина цIерагIа ДК. 8.00. Барзкъа хьадаккхен теген Iомавеш йола курсаш. 8.30. Машинкаца хIамаш ега Iомавеш йола курсаш. 8.40. Берий гитаристий кружок. 11.00. Теникий театр. 16.00. Халкъа драматически театр. 18.00. Балетни студи. 19.00. Къулбаседа - ХIирий музыкальни театра гастролеш. 19.00. «ВIашагIкхетар» яха видеодискотека.

Н. К. Крупскаяй цIерагIа ДК. 11.00. Авиамодельни кружок. 13.00. Драматически кружок. 17.00. Художественни самодеятельноста салаIара сайре. 18.00. «УнахцIенон» клуб. 18.00. «Нокхарий леладер» яха клуб. 18.00. Кагирхой салаIара сайре,

С. М. Кирова цIерагIа ДК. 14.00. «Нийсархо» яха клуб. «Диплургдоаца деноШ» яха литературни сайре.

Химикий ДК. 17.30. Халкъа духовой оркестра концерт. 17.55. «Тха кIира» яха радиожурнал. 18.00. «Хьамсарча мехка гIолла» яха кинопанорама.

Просвещене болхлой цIа. 9.00. «Рукодельница» яха клуб. «Тамашийнача орга къайленаш». 12.00. № 3 йолча СШ дешархой берий драматически кружокаца вIашагIкхетар. «Театр тхо долча хьоашалгIа доагIа». 13.00. «Ца маларен культурен» яха книжкай выставкера обзор-беседа. 17.00. Сакъердамерча вIашагIкхетарий клуб. «ЦIейя истола тIа».

Офицерий цIа. 13.00. Культура профсоюзий учрежденей эстрадно - музыкальни коллективий хьажаркоикурс. «Тхоайн хан».

«Красный молот» завода ДК. 10.00. Iарбий меттала къамаьл дувца Iомалуш да. 12.00. «Фата тоха» яха кинолектори. 15.00. Бешамаш лелаерий клуб. 15.00. Берий бальни халхарий кружоко хьех. 17.00. Английски мотт Iомабара йола кружок. 18.30. Кагирхой салаIара сайре.

Пролетбата цIерагIа ДК. 13.00. Къонабарий цIей. 14.00. «Светофор» яха клуб. 16.00. «Сакъердаме бераш» яха игротека. 18.00. «Кхалсаги дийн» яха лекторий.

«Оргтехника» объединене ДК. 13.00. «Хозача дунен тIа», яха клуб. «Фу хов шоана роках?» яха беседа.

18.30. Кагирхой салаIара сайре.

КИМ цIерагIа клуб. 10.00. Игротека. 10.00. «Фотодело». яхача клубо хьех. 16.00. «Кердача книжкай оагIонашта гIолла» яха литературни обзорени.

«Локомотив» стадион. 12.00. Машара приз яккхара футболах йолча республикански яхьий ахфинал. «Монтажник» — «Терека» ДЮСШ. 14.00. ЧИГПИ — ЧИТО.

КIИРАНДИ.
29 НОЯБРЬ

В. И. Ленина цIерагIа ДК. 8.00. Барзкъа хьадаккхен теген Iомавеш йола курсаш. 8.30. Машинкаца хIамаш ега Iомавеш йола курсаш. 8.30. «Росинка» яха ансамбль. 9.00. Балетни студи. 10.00. Радиотехнически кружок. 10.00. «Улыбка» яха халхара халкъа ансамбль. 11.00. «Театр бераштен кхувшбоагIараштен» яха кIира дIакъовлар. 12.00. Бальнийн дискойн халхараш Iомадара йола школа. 13.00. «Меридиан» яха халхара халкъа ансамбль. 19.00. Къулбаседа-ХIирий музыкальни театра гастролеш. 19.00. Ткъаьшттара баьннарашта лаьрхIа кагирхой салаIара сайре.

Н. К. Крупскаяй цIерагIа ДК. 10.00. Халхарий кружок. 10.00. Авиамодельни кружок. 11.00. Барзкъа хьадаккхен теген Iомавеш йола курсаш. 14.00. «Къона краевед» яха клуб. 15.00. «Къона ленинец» яха берий кинотеатр. «ДоттагIалца ба тха низ». 15.00. Гитаристий кружок. 18.00. Кагирхой салаIара сайре.

С. М. Кирова цIерагIа ДК. 11.00. «УнахцIенон» клуб. «Сакъердаме стар т а ш». 12.00. Игротека.

Химикий ДК. 10.30. «Затейник волча хьошалгIа» яха ловзара программа. 11.00. «Нийсархо» яха клуб. 19.00. Кагирхой салаIара сайре.

Просвещене болхлой цIа. 11.00. Музыка езарий клуб. «Композитораш — бераштa» яха концерт: 18.00. Художественни самодеятельноста доакъашхой салаIара сайре.

«Красный молот» завода ДК. 9.00. Барзкъа хьадаккхен теген Iомалуш да. 10.00. Берий бальни халхарий кружокона хьех. 13.00. «Космонавт» яха берий кинотеатр. 13.00. «Кружевница» яха клуб. 14.30. «ЦIен-нана» яха клуб. 17.30. «Граждански обороней вайн» яхача документальни фильмай кинофестиваль. 18.30. Кагирхой салаIара сайре.

Редактора зам.
М. М. ХАМХОЕВ.

ТХА АДРЕС: 364907. г. Грозный. Маяковске. ул. 92 Телефонаш: редактора — 2-45-57; редактора заместителя — 2-85-07; бехктокхама секретара — 2-84-68; отделий: партийни вахара — 2-80-12. 2-54-04; промышленностен транспортен — 2-75-81, 2-65-01; юрта боахама — 2-47-84. 2-90-66; культура — 2-64-75, 2-75-78; письмой — 2-85-64; машинописни бюро — 2-89-51; корректорске — 2-89-88.

НАШ АДРЕС: 364907 г. Грозный ул. Маяковского 92. Телефоны: редактора — 2-45-57; заместителя редактора — 2-85-07; ответственного секретаря — 2-84-68; отделов: партийной жизни — 2-53-12, 2-54-04; промышленности и транспорта — 2-75-81, 2-65-01; сельского хозяйства — 2-90-66, 2-47-84; культуры — 2-64-75, 2-75-78; писем — 2-85-64; машинописное бюро — 2-89-51; корректорская — 2-89-88.

Газет арадувл шинареи, ереи, шоаттеи деношка

СФ02528. «Грозненский рабочий» издательства типографи, Маяковске, 92. Типография издательства «Грозненский рабочий», ул. Маяковского, 92. Заказ № 3973.